

"Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія" – рецензований науковий журнал відкритого доступу, який відображає найбільш вагомі результати фундаментальних та прикладних досліджень у галузі філософських наук, які мають важливе теоретичне або практичне значення для розвитку українського суспільства, української та світової культури, вітчизняної та світової філософії.

Окремою метою журналу є публікація результатів досліджень науковців Київського національного університету імені Тараса Шевченка та його академічних партнерів у галузі філософських наук.

Друкується чотири рази на рік.

"Bulletin Taras Shevchenko National University of Kyiv. Philosophy" is a peer-reviewed open access journal that reflects the most significant results of basic and applied research in the field of philosophy that have great theoretical or practical importance for the development of Ukrainian society, Ukrainian and world culture, national and world philosophy.

A special purpose of the journal is to publish the results of research scientists of Taras Shevchenko National University of Kyiv and its academic partners in the field of philosophy.

Published four times per year.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	А.Є. Конверський, академік НАН України, доктор філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
ЗАСТУПНИК ВІДПОВІДАЛЬНОГО РЕДАКТОРА	С.В. Руденко, доктор філософських наук, доцент (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР	Я.А. Соболевський, кандидат філософських наук (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Gabriel Sandu, Dr. hab., professor (University of Helsinki, Finland); Roman Sapeńko, Dr. hab., professor (University of Zielona Gora, Poland); В.А.Бугров, кандидат філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); І.С. Добронравова, доктор філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); С.Л. Йосипенко, доктор філософських наук, старший науковий співробітник (Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України); Т.П. Кононенко, доктор філософських наук, доцент (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); Н.Г. Мозгова, доктор філософських наук, професор (Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова); О.Ю. Павлова, доктор філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); В.І. Панченко, доктор філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); М.Ю. Русин, кандидат філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); Є.А. Харьковченко, доктор філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); І.В. Хоменко, доктор філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка); Л.О. Шашкова, доктор філософських наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
Адреса редколегії	01033, Київ-33, вул. Володимирська, 60, філософський факультет ☎ (38044) 239 32 81
Затверджено	Вченою радою філософського факультету 27.02.17 (протокол № 6)
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22071–11971Р від 20.05.2016 р.
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43; ☎ (38044) 239 32 22; факс 239 31 28

СОДЕРЖАНИЕ

НАУКОВІ СТАТТІ

І. Добронравова

Істина як нелінійний процес 5

К. Зборовська

Тлумачення *sensus, ratio* та *intellectus* у Геймерікуса де Кампо –
витоки антропологічного вчення Миколи Кузанського 9

Г. Ільїна

Словник як форма укладання філософської лексики 12

Д. Кірюхін

Взаємність та проблема примирення 15

А. Павко

Інтелектуальна постать І. Франка в контексті сучасного дискурсу 19

Я. Соболевський

Історико-філософський аналіз світогляду поселенців Нової Англії 22

Т. Соболев

Філософія як методологічна основа компетентнісного підходу в системі вищої освіти України 25

В. Туренко

Філософська експлікація любові та дружби в політичних трактатах Платона 28

ОСВІТА І НАУКА

Т. Кононенко

Концепція "Програми з історії філософії": задум – концепція – концепційна розробка 32

ЗМІСТ

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ

И. Добронравова

Истина как нелинейный процесс 5

К. Зборовская

Истолкование sensus, ratio и intellectus у Геймерикуса де Кампо –
истоки антропологического учения Николая Кузанского 9

Г. Ильина

Словарь как форма составления философской лексики 12

Д. Кирюхин

Взаимность и проблема примирения 15

А. Павко

Интеллектуальная личность И. Франко в контексте современного дискурса 19

Я. Соболевский

Историко-философский анализ мировоззрения поселенцев Новой Англии 22

Т. Соболев

Философия как методологическая основа компетентностного подхода в системе высшего образования Украины 25

В. Туренко

Философская экспликация любви и дружбы в политических трактатах Платона 28

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА

Т. Кононенко

Концепция "Программы по истории философии": замысел – концепция – концептуальная разработка 32

CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

I. Dobronravova

Truth as nonlinear process 5

X. Zborovska

The interpretation of sensus, ratio and intellectus in Heymericus de Campo –
anthropological origins of the doctrine of Nicholas of Cusa 9

H. Ilina

A dictionary as a form of philosophical lexicon compilation 12

D. Kiryukhin

Reciprocity and the problem of reconciliation 15

A. Pavko

Intellectual figure I. Franko in the modern discourse 19

Y. Sobolevsky

Historical and philosophical analysis of the New England (America) settlement's worldview 22

T. Sobol

Philosophy as a methodological basis of competence approach in system of higher education of Ukraine 25

V. Turenko

Philosophical explication of love and friendship in political treatises of Plato 28

EDUCATION AND SCIENCE

T. Kononenko

The conception of the "Programme of the history of philosophy": idea – conception – conceptual model 32

TRUTH AS NONLINEAR PROCESS

Modern changes of the epistemological foundations for nonlinear science are considered. Regarding truth as a process and taking in account that nonlinear dynamics is fundamentally multi-variant; author suggests the understanding of scientific truth as nonlinear process to correspond the specificity of researched processes of self-organization and of self-organizing cognitive processes.

Keywords: truth, process, nonlinearity, epistemology, postnonclassical science, self-organization.

I am going to consider in this paper the changes of context and foundations of knowledge in modern science. I will appeal tognoseological researches by Pavlo Kopnin, namely, to the studies about truth as a process [6]. I will show that his realistic interpretation of this Hegel's idea [2, c. 216] is especially heuristic for adequate understanding of postnonclassical scientific knowledge in comparison with knowledge of previous stages of New Time science: classical and nonclassical ones. I will reflect on the changes in epistemological foundations of the ideals and norms for scientific researches of postnonclassical science objects: complex nonlinear systems, capable to self-organization.

Academician V.S. Stepin defined the nonlinear science, becoming of which takes place during modern global scientific revolution, as postnonclassical [10]. During this revolution, as well as during previous global scientific revolutions of New Time, related to appearance of classical and nonclassical science, the proper type of scientific rationality were produced. It means that system of foundations of science changes: scientific world picture, ideals and norms of scientific research and philosophical foundations of both. It needs especially to emphasize that classical and nonclassical types of scientific rationality do not disappear after appearance of postnonclassical one. They continue to work successfully in researches of their objects.

Philosophical and methodological researches of postnonclassical science were found out lots about the system of its foundations. So, in particular, by efforts of founders of nonlinear science, the world features were realized from the point of its new nonlinear world picture. I. Prigogine, for example, wrote about complexity, temporality and integrity of both the entire world and its objects, understood as the systems in their becoming [23].

Herman Haken named such becoming of a new whole the self-organization, which is created by co-operative effect of the collective coherent action of many medium elements, subordinated to the parameters of order of this new whole. He gave the name "synergetics" to new scientific trend of researches of self-organization in both natural processes and human activity [18]. In course of time this trend was defined as transdisciplinary, for the reason that synergetic reconstruction of self-organization appeared applicable to the objects of many disciplines.

I will concentrate my attention on inevitable for self-organizing systems existence as the processes. It would seem processes always were the objects of science, at least, in New Time. So, Galileo, unlike Aristotle, applied mathematics for description of mechanical motion. However, consideration of nature as mathematical universe, typical for all previous linear science, determined a search of the law-governed as the steady in the examined processes. This approach can, having processes as an object (not only mechanical motion, and the changes, described by thermodynamics and electrodynamics), concentrate attention on unchanging laws, expressed by mathematical equations, and formulas of their solutions in general form.

So why I. Kant wrote in "Prolegomena", that the object of natural science is nature, as it subordinates to general laws [4, c. 68]. Thus, science had deal, foremost, with a necessity, determining the essence and expressed in laws. Contingency was connected with initial and scope conditions. Consequently, knowledge of essence gave the steady result of cognitive process, even when the objects of cognition were the changes.

Methodologically it was expressed in relations of explanation, prediction and description of scientific facts. Explanation as function of theory had a common logical structure with a prediction and both were the logical conclusions of the explainable phenomenon from the general laws of theory. These conclusions were obtained due to the solution of equations at certain casual conditions that determined the display of unchanging laws. Description of the explainable phenomenon was often preceded to its explanation and was based on other theoretical language, in particular, on language of device theories.

However not any result of cognition can be considered as the knowledge. On Sergiy Krymsky's definition "knowledge is a result of cognition with realization of its truth" [7, c. 33]. Really, even if a result of cognition is not error, the statement which expresses it, if we do not know whether it is true, is not knowledge yet. Many epistemological problems, related to definition of truth, its criteria and methodological problems of verification and falsification of scientific theories are connected with this circumstance.

Not touching these problems for awhile, I will consider the cognitive changes, connected with transition to nonlinear science. These changes are well described by I. Prigogine. He stressed that in area of nonlinear sciences, in addition to regularity, it is needed to take into account the events [9, c. 53–54]. In classic science all events were the display of laws, but Prigogine meant completely other events. The question was about the events of choice between equal, but different possibilities that appeared during becoming and development of the nonlinear system. In theory these events are expressed by the special points of branching in the graphics of solution of nonlinear equations (points of bifurcation in case of two branches). A choice by chance between the variants of development was implicit to such cases. Here we deal with that Hegel named the "real necessity", i.e. "necessity that contains chance" [3, c. 197].

Mathematically the solution of nonlinear equations cannot be got in a general view. Solutions have got by calculable methods, i.e. each time at the defined numeral values of parameters. So, now we do not have a general formula with that we would associate unchanging essence as basis of theoretical explanation.

Solution of nonlinear equation is iteration formula. Some of iterations in description of nonlinear dynamics can be connected with choice by chance in the special points. And as small differences in initial conditions are blown up due to non-linearity, to ignore these differences it is impossible. To avoid them it is also impossible, because they are

provided by quantum fluctuations. Thus, idealization, grounding stability of theoretical result in linear science, in nonlinear science no longer works, and stability, if it is still present on occasion (for example, for limit cycles as steady attractors), in any case is dynamic stability. And as we talk about nonlinear dynamics, sooner or later in its description the events of choice by chance must appear in a point of branching. It means methodologically, that by logical structure explanation coincides with description.

A prediction on the old scheme of exact definiteness of future value of parameters by law no longer exists. A predict function of nonlinear theory realizes itself quite differently: not on determination of effective cause, that is formed in every point of bifurcation and acts as the real necessity, including a chance [15], but rather due to determination by attractor as a special purpose cause in nonlinear medium till it become chaotic [5] and then in determination of results of competition of attractors in dynamic chaos [Paitgen and Richter 1986].

Thus, knowledge about development of nonlinear dynamics fundamentally is a process, because each time when this development takes place even by a well-known formula, it makes happen differently, especially in forming of fractals. These fundamentally complex structures that are formed in the field of competition of attractors in dynamic chaos have a scale invariance or self-similarity [20].

This knowledge turns out by means of computers and often it represents by computer simulation of nonlinear dynamics. Development of nonlinear dynamics on base a certain formula appears very quickly there and allows squeezing information at reproducing of complex images on computer screens. It means the knowledge acquires operative character, because computer imitates the process of calculation that in principle is accessible to the human person, though extraordinarily hard. Such first calculable solutions of nonlinear equations were carried out at the beginning XX of century by Henry Poincare, certainly, without computers.

Such way of knowledge to exist causes some methodological problems, the resolving of that is impossible without the revision of epistemic foundations of methodology. I used to write [17] with reference to M. Mamardashvili [8] about impossibility to save the idealizations of distinction between unchanging essence and the changeable phenomena, that are only appearance of essence which is indifferent to its own appearances. When we regard self-organization as becoming of new whole in a nonlinear medium, we deal with forming not only appearance of essence but becoming of essence itself.

This revision of epistemological foundations is a base for the new understanding of description and explanation procedures in nonlinear science. Here successfully works not consideration of growing knowledge as row of theories, but those methodological models of science development that is elaborated by historical school in methodology of science, in particular methodological model of the research program by I. Lacatos [19]. In a hard core of program there are certain suppositions about nature of the investigated phenomena, and the methodological means of positive and negative heuristic are contained both in a core and in the protective belt of hypotheses.

As I used to demonstrate [17, p. 36], Synergetics could be considered as transdisciplinary scientific program. Here as knowledge it is impossible to regard only synergetic theories of self-organizing processes in different sciences. Knowledge about methodological procedures of subject activity is important also. So, without replacement of the methodological reduction principle by H. Haken's principle of sub-

ordination, the very possibility to understand the cooperative processes of self-organization does not exist at all.

It would seem, to consider all these processes adequately it is enough to accept after Hegel an idea about truth as a process [2, c. 216], to avoid many methodological problems. However, as history of philosophy of science showed, without preliminary rethought in a materialistic or realistic way, application of Hegelian ideas to sciences about nature was not succeeded. And Hegel himself, as it is generally known, did not see a fit such application of dialectics. And not only because, that only spirit is capable to develop, according to his opinion. Eventually, scientific cognitive activity in a sense is also spiritual.

But within the framework of the Hegelian book about a concept despite all its dialectics of absolute and relative in truth as a process, nevertheless there is an absolute idea as last instance and aim of process of cognition, as absolute truth. Consideration of approximation of absolute truth with relatively true knowledge to what researchers are attracted by Hegel, put the truth out of cognition. Successive K. Popper entered for it the special third world of the truths of science [22, p. 439–495]. V. Lenin ignored this problem at all. Pavlo Kopnin commits real break-through to the realistic understanding of truth as a process in that part of epistemology, that he names, on clear ideological reasons, Lenin's theory of truth, but Lenin himself was very far to it.

Unlike the predecessors, Kopnin keeps truth wherein it only can be: not out of cognition, but in its process. Regarding absoluteness and relativity as features of cognitive process, he shows that absolute – what is saved in the process, and relative – that is eliminated from it in course of time. At any moment cognition contains certain unity of absolute and relative. And although with development of cognition absolute is accumulating itself in it, separation of absolute from relative fully is impossible. Principle of concrete truth requires taking into account that those judgments, which could just be corresponding to reality, can become false at the change of circumstances.

A question about authenticity of knowledge decides similarly certainly: justified belief there is knowledge with the certain limits of its applicability. However the comprehension of such limits takes place also in the process of development of cognition: from creation of new theories to finding out the very possibility to clarify the limits. Thus, well-known English physicist Michael Berry reported in Congress on Logic, Methodology and Philosophy of Science in 1991, that for realization of limits between applicability of geometrical and waves optics, it is needed to use nonlinear optics. This example is especially representative, taking into account that geometrical and wave's optics was created in the XVII century, and nonlinear in the XX century, three hundred years later.

Kyiv's epistemological school appears useful for understanding of postnonclassical knowledge. Fundamental feature of such knowledge – existence as a process – does not exclude the consideration of its truth, but on the contrary, assists to it with matching understanding of truth. Though Kopnin's consideration of truth as a process is still linear, this process is opened to future. It makes so the possibility to regard truth as a nonlinear process also. Then theoretic prediction of alternative variants of nonlinear dynamics in special (bifurcation) points we can regard as scientific truth, especially if it includes the knowledge about conditions of realization each of variants or both of them. However, contingency of real choice is impossible to avoid. So, theoretical true knowledge is knowledge of possibilities.

It is typical not only for nonlinear science. Linear statistical laws also connect the sets of possibilities in necessary way. Difference can be clarified by the comparison of rela-

tion between necessity and possibilities in linear and nonlinear theories. Linear statistical laws cover the set of possibilities and possibilities are appearance of necessity. So there is strict prediction of probability as measure of transition of possibilities to actuality. Nonlinear equations have few solutions, at least two. Realization of possibilities originates the new necessities. Both possibilities are equally probable. Knowledge about these possibilities is scientific truth despite of which possibility realizes by chance this or other moment. Such understanding of truth as nonlinear process corresponds to situation in nonlinear science.

Firstly it is because of postnonclassical science has as the object the processes of self-organization with their always real necessity, contained choice by chance. So, theoretic knowledge must reconstruct all variants of nonlinear system behavior in different circumstances. Just such knowledge is capable to work as true prediction of results of human activity in different variants of certain conditions. It means people can act to get the desirable variant of nonlinear dynamics. It sounds closer for providing the base of human freedom by scientific truth, than fatal prediction of linear scientific theories. However, contingent influence by inner or outside "noise" on the choice by chance between opportune and accident possibility is inevitable. So freedom connects with risks, as human experience shows always.

Postnonclassical science is human commensurable, i.e., it is impossible to avoid the participation of humans both in the investigated processes, such as ecologic ones with account of influence of technique, and in postnonclassical researches themselves just because of inevitably great importance of small human influences. That's why V.S. Stepin considers the realization of objectivity for postnonclassical knowledge relative not only to facilities of observation but also to the human values of cognizing subject [11, c. 619–640]. In certain sense the process of cognition itself can become the article of such postnonclassical consideration. Thus modern evolutionary epistemology uses synergetic models regarding an idea as an attractor in the medium of becoming scientific knowledge. Approach of evolutionary epistemology comes from abstracting from the certain subjects of cognition.

But self-organization of postnonclassical knowledge can be considered from other point of view. The question is about self-organization of scientific knowledge in the environment of scientific communication, especially for polydisciplinary scientific societies that are organized to resolve the complex problems. There must be corresponding methodological foundations for such self-organization. These foundations can be originated by such transdisciplinary programs as synergetics. By the base for self-organization of scientists to communicative society can be a scientific world picture with its philosophical grounds and ideals and norms of scientific researches realized on corresponding philosophical foundations.

Examining organization and self-organization of scientific communities, we regard science as the social institute. It would seem, in our time of government orders, research grants and branching network of universities there is no room for self-organization in scientific community. Really, many of that in scientific institutes what was once formed by self-organization, presently are reproducing on the basis of organization. But science as the phenomenon of culture is characterized with permanent tension between science as culture, reproducing the subjects and knowledge, and novelty as specific feature of scientific cognition [8]. So, organizational efforts of scientific managers are constantly complemented by self-organization of scientific community. It is especially obvious for becoming of new paradigm. New ideas quickly become fashionable, and a fashion in any

sphere of life is the phenomenon of self-organization. Efficiency of new ideas becomes basis for self-organization of new scientific association often out of scopes of existent scientific disciplines.

The modern examples of origin of many public organizations of scientists working in the transdisciplinary area of nonlinear science are interesting in this sense, in particular Ukrainian synergetic society. Its members organize the scientific conferences and participate in the scientific conferences of other such national and international scientific associations.

This self-organization, foremost, is the means of conditioning for scientific communication. And already in the communication of different disciplines representatives incorporated in the devotion to the new ideas, there is self-organization of scientific knowledge takes place. I observed sometimes, how during scientific discussions in such associations which are open for the origin of new knowledge, there is birth of new senses. And although such new senses are expressed by certain persons, it is done due to scientific communication. Often scientists, who are lucky to find a new thought, themselves evident about it. That openness to the new that arises up in the group of representatives of different disciplines or subdivisions of the same discipline especially assists to "brain storming". Then various self-understandable is got out from depths of unconscious, being put under a question by rethinking of his grounds, caused by new facts and new ideas. So, self-organization of scientific knowledge connects with self-organization of scientific community.

Prominent Russian mathematician S.P. Kurdyumov and his coauthor, Moscow philosopher H. Knjazeva wrote, concerning such self-organization: "development of science, as well as any other complexity organized system, has nonlinear character. Non-linearity of scientific progress is expressed, in particular, in multi-variant approach and alternativeness of development of scientific knowledge" [5, c. 179].

This multi-variant approach, the branching of cognitive process is in principle assumed by dialectical point of view. But however under influence of classic ideal of rationality, realism, which comes from the presence of the privileged cognitive position ("God's eyes view" [25] presupposes the linearity of scientific progress finally. Indeed, if to accept the correspondent theory of truth, it seems that must be only one variant of knowledge with accordance to reality. Then from many possibilities of development of science must remain only one. So, turning back, we see one line of development, and the fork of possibilities remains for the future. However, such consideration unobvious proceeds from obsolete conception of truth. Realism with a "human face" [25], that takes in account the certain cognitive position of certain subject, opens possibility to confess as true not one, but few variants of scientific development.

Science history knows the great number of synthesis of opposite points of view. Thus, corpuscular and wave approaches to understanding of light, which arose up in times of Newton, after many changes during development of physics were in the end synthesized as unity of discrete and continuous, particles and fields in the central concept of quantum electrodynamics – "quantized field". Y. L. Klimontovich brings other example in his editorial afterwards to Russian translation of Prigogine's book "From Being to Becoming" [23]. The question there is about the way of Boltzmann and way of Poincare in consideration of dynamics of the complex systems. Henry Poincare considered it is necessary to trace the dynamics of motion in all its details. L. Boltzman offered the statistical approach to consider, basing on averages, the systems with many particles. Now these approaches appeared not reciprocally

denying, as seemed before. Watching of nonlinear trajectory of order parameter in dynamic chaos, finally, when a trajectory fills all phase space, replaced with possibility for application of statistical approach and appropriately the probabilistic prediction.

Such examples from history of science, it is possible to increase. But I think that an epistemological problem is clear: how to define truth, to take into account the branching of cognitive process and not lose the relative truths got in different branches?

There are, at least, two approaches. One of them suggests the refusing of correspondent theory of truth. This possibility is carried out by H. Putnam in the "internal realism" [24, p. 144–145]. Based on M. Dammit's understanding of truth as justification, he underlines that the best justification must be each time determined on the basis of analysis of concrete situation. This way has something common with a constructivism. In case of Putnam it brought him to the so-called "pragmatic realism".

Characterizing advantages of moderate constructivism, H. Komar in our common article wrote: "It is especially obvious are the consequences of acceptance of concept "reality" as objective, unique, external, independent of man, when it is used to the questions of freedom and ethics. No wonder that just rationalism along with the idea of world unity generated a formula: "freedom is the comprehended necessity", while from constructivism position is sharply realized as never the actuality of thesis "my freedom is over wherein freedom of other human beings". Internal limitations are set by the means of (self-) organization of human as a conscious creature, by a biological language, by his autopoiesis, therefore the "roots" of modern "tree of cognition" are biological, and "fruits" as well as two thousand years before, are ethical" [13, p. 79].

To position of constructivism the supporters of synergetic view on the world and cognition are tending. Thus, V. I. Arshinov [1], characterizing cognition of the self-organized systems, uses as evident image of them the known picture by M. Esher, on which a hand draws a hand which draws it.

Not denying advantages of constructivism approach, I want to underline that possibilities of realistic approach in understanding of postnonclassical knowledge are not exhaust. Mainly – not to remain on classic position of simply certain unchanging truth. To develop the understanding of truth as a process in spirit of Kyiv philosophical school means to recognize the non-linearity of such process. Then possibility to remain on realistic position appears, combining it with the postnonclassical type of scientific rationality. On these grounds ethic principles can deserve to become as the basis of communicative ethics which has now important value as rational mean of settlement for many conflicts of contemporary world.

References:

1. Аршинов В. И. Синергетика как феномен постнеклассической науки / В. И. Аршинов. – Москва: Институт философии РАН, 1999. – 203 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. В трех томах / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 3. – М.: Мысль, 1974. – 371 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Наука логики. В трех томах / Г. В. Ф. Гегель. – Т. 2. – М.: Мысль, 1971. – 248 с.
4. Кант И. Иммануила Канта пролегомены ко всякой будущей метафизике, могущей возникнуть в смысле науки / Иммануил Кант; пер. с нем. В. С. Соловьев. – М.: Прогресс, 1993. – 236 с.
5. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Законы эволюции и самоорганизации сложных систем / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М.: Наука, 1994 – 234 с.
6. Колпин П. В. Гносеологические и логические основы науки / П. В. Колпин. – М.: Мысль, 1974. – 568 с.
7. Крымский С.Б. Научное знание и принципы его трансформации / С. Б. Крымский. – К.: Наукова думка, 1974. – 207 с.
8. Мамардашвили М. К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М. К. Мамардашвили. – Тбилиси: МЦНИЕРЕБА, 1984. – 90 с.
9. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1994. – 266 с.
10. Стёпин В. С. Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Стёпин // Вопросы философии. – 1989. – №10. – С. 3-18.
11. Стёпин В. С. Теоретическое знание / В. С. Стёпин. – М.: Прогресс, 2000. – 743 с.
12. Dobronravova I. S. Synergetics; Becoming of Non-linear Thinking. – Kyiv: "Lybid", 1990. – 190 p.
13. Dobronravova I. S. Philosophy of Science as Practical Philosophy: Problem of Freedom in Postnonclassical Perspective / I. S. Dobronravova, T. M. Bilous, O. V. Komar // 'Philosophy and Politology in Structure of Modern Socio-humanitarian Knowledge'. – Kyiv: "Kyiv University", 2011. – P. 70–92.
14. Dobronravova I. S. Dynamic Chaos in Ukrainian Society as a Medium of Social Self-Organization / I. S. Dobronravova, L. S. Phinkel // Cultural Context of Social Self-Organization. Proceedings of scientific conference. – Kiev, 2006. – P. 41–53.
15. Dobronravova I. S. Cause of Emergence or Emergence of Cause? / I. S. Dobronravova // Causality, Emergence, Self-Organisation. – Moscow: "Priroda", 2003. – P. 19–22.
16. Dobronravova I. S. Dialectic as a Means for Understanding Nonlinear Science / I. S. Dobronravova // Dialectic, Cosmos, and Society. – № 10. – 1997. – P. 7–15.
17. Dobronravova I. S. Methodological Norms in Non-linear Science / I. S. Dobronravova // Science of Self-Organization and Self-Organization of Science. – Kyiv: "Abriss", 2004. – 199 p.
18. Haken H. Principles of Brain Functioning / H. Haken. – Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, 1996. – 347 p.
19. Lacatos I. Falsification and Methodology of Scientific Research Programs / I. Lacatos, A. Musgrave // Criticism and the Growth of Knowledge. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1970. – P. 91–195
20. Mandelbrot M. Fractal Geometry of Nature / M. Mandelbrot. – New York: "W.H. Freeman and Company", 1983. – 498 p.
21. Paitgen H.-O. Beauty of Fractals. Images of Complex Dynamical Systems / H.-O. Paitgen, P. H. Richter. – Berlin; Heidelberg; New York; Tokyo: Springer-Verlag, 1986. – 202 p.
22. Popper K. Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge / K. Popper. – New York; London: "Harper Torch books", 1965. – 417 p.
23. Prigogine I. From Being to Becoming: Time and Complexity in the Physical Sciences / I. Prigogine. – San Francisco: W.H. Freeman and Company, 1980. – 272 p.
24. Putnam H. / H. Putnam // Realism and Reason. – Cambridge: Univ. Press, 1993. – VII–XVIII.
25. Putnam H. Realism with a Human Face / H. Putnam. – Cambridge; Massachusetts; London: "Harvard University Press", 1992. – 347 p.

Received Editorial Board 10.01.17

I. Добронравова, д-р філос. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ИСТИНА ЯК НЕЛІНІЙНИЙ ПРОЦЕС

Розглянуто сучасні зміни в епістемологічних засадах нелінійної науки. Вважаючи істину процесом і беручи до уваги фундаментальну багатоваріантність нелінійної динаміки, авторка пропонує розуміння істини як нелінійного процесу, щоб забезпечити відповідність як досліджуванім процесам самоорганізації, так і когнітивним процесам, здатним до самоорганізації.

Ключові слова: істина, процес, нелінійність, епістемологія, постнекласична наука, самоорганізація.

I. Добронравова, д-р филол. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИСТИНА КАК НЕЛИНЕЙНЫЙ ПРОЦЕСС

Рассмотрены современные перемены в эпистемологических основаниях нелинейной науки. Считая истину процессом и принимая во внимание фундаментальную многовариантность нелинейной динамики, автор предлагает понимание истины как нелинейного процесса с тем, чтобы соответствовать как исследуемым процессам самоорганизации, так и самоорганизующимся когнитивным процессам.

Ключевые слова: истина, процесс, нелинейность, эпистемология, постнеклассическая наука, самоорганизация.

ТЛУМАЧЕННЯ SENSUS, RATIO TA INTELLECTUS У ГЕЙМЕРІКУСА ДЕ КАМПО – ВИТОКИ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ВЧЕННЯ МИКОЛИ КУЗАНСЬКОГО

У статті розглядається специфіка використання концептів *sensus, ratio та intellectus* в антропології Геймерікуса де Кампо та їх розгортання у спадщині його учня Миколи Кузанського. Шляхом етимологічного та герменевтичного аналізу тексту та здійснення перекладу з латини автор аналізує використання Геймерікусом метафори "дзеркальності", його ставлення до відповідних когнітивних концептів у Платона та Арістотеля і робить висновки, що для Геймерікуса призначення людського розуму – утворити дзеркальний образ (*ymaginem specularem*) у божественній частині інтелекту (*intellectus*), і саме в цьому дзеркальному образі людина зможе "побачити" своє онтологічне підґрунтя – Божественну Сутність, до якої вона є причетною. Такий аналіз "Трактату про вічність" Геймерікуса дає змогу глибше зрозуміти онтологічний базис традиції співвідношення *sensus, ratio та intellectus* у Миколи Кузанського.

Ключові слова: антропологія, середньовічна містика, *sensus, ratio, intellectus, intelligentia*.

На початку XV століття у Кольонському університеті, одному з осередків тогочасної європейської науки, відбулася зустріч двох визначних мислителів свого часу – Геймерікуса де Кампо (*Heimericus de Campo*) та Миколи Кузанського. Перший писав, мабуть, найбільше з усіх своїх сучасників, другий писав не так багато, проте образність та довершеність його теоретичних побудов продовжують нас вражати і до сьогодні. Власне широкому загалу відомий лише автор *De docta ignorantia*, – його ж учитель, досить відомий на той час теолог *Neumericus*, зараз знаний переважно дослідниками німецької містики і до того ж у досить вузькому ключі. Останнє стосується не лише зовнішнього рівня – майже повної відсутності перекладів праць Геймерікуса слов'янськими мовами, творча цінність спадщини цього мислителя загалом недооцінена: більшість дослідників репрезентують його лишень як медіума між його учнем та каталонським мислителем Раймондом Луллієм, у найкращому разі додаючи: "Схоже, саме Геймерік значно вплинув на близьку до неоплатонізуючого альбертизму загальну філософську орієнтацію Миколи Кузанського" [2, с. 47]. У досить популярній в англійськомовному світі книжці про Кузанця маємо ту ж саму ситуацію – дві найбільш ємні згадки про вчителя Миколи Кузанського виглядають таким чином: "*It is likely that Cusanus came to know these works of Albert through Heimericus and that he worked with him during the year or so that he spent at Cologne. (...) It now seems certain that Cusanus first encountered Lull at Cologne Throug Heimericus, not at Padua as some scholars have argued*" [11, р. 15–16]. У німецькомовних дослідженнях, звісно, пам'ять про спадок Геймерікуса не настільки забута, проте ці досить спеціалізовані статті [8, 218–231; 6, 198–213], вітчизняні дослідники їх майже не використовують.

Однак варто зазначити, що спадщина ідейного нахненника Кузанця є насправді цікавою і нараховує більше ніж 50 трактатів. Філософський базис Геймерікуса та Кузанця "побудований" з одних і тих самих авторів: Прокла, Діонісія Ареопагіта, Августина та Раймунда Луллія, що наштовкує на думку про те, що філософські концепти цих мислителів мали перетинатися практично в усіх сферах їхніх філософсько-теологічних розвідок. Оскільки обсяг цієї роботи є досить обмеженим, ми спинимося лише на кількох цитатах "Трактату про вічність" (*Tractatus de sigillo ternitatis omnium arcium et scienciarum exemplari a magistro Heimerico de Campo Basilee tempore concilii edictus*), а саме тих, які стосуються поняття *intellectus*, – досить важливого в подальшій рецепції цього спадку Миколою Кузанським. Перша цитата є фактично розтлумаченням онтологічного базису традиції співвідношення *sensus, ratio та intellectus* у Миколи Кузанського, а також специфіки використання ним метафори дзеркальності, яку "вводить

у філософський обіг" в містичній традиції Діонісія Ареопагіт: "...Отже, прийти нам через це до зародженого Богом знання такого мистецтва пізнання (*artis gresognicione*) заважає лжеписання Платона, але нехай к всьому слугує наглядно вчення Арістотеля: треба, щоб кожна з істин була наведена як окремих приклад, якщо створені вони доступними для пізнання, такими, що не змішуються через посередництво віри, і необхідно, щоб був створений дзеркальний образ (*ymaginem specularem*) у божественній частині нашого інтелекту (*intellectus*). Тоді неухильно ми перейдемо до нижчої частини нашого інтелекту (*intellectus*), від відомого до стрімко змінного поняття невідомого, яка називається рація (*ratio*), за визначенням Ісаака, вона є силою причини, представлена як дискурсивна причина (*esse vim de causa in causam discursivam*) у частині першообразу (*depingendo in ea illius exemplaris architipi*). [Рація перебуває] у деякому співвідношенні людського інтелекту (*intllectui*) до образу (*ymaginacionem*) і чуттєвого (*sensum*) у дзеркальній зворотності до ознаки, у якій, ніби в принципах людського вчення про образ Бога, передує будь-яке начало неосяжної людської раціональності (*humanitas investigabilis rationalis*), завдяки якій ми бачимо, як через дзеркало в таємниці (*nunc per speculum in enigmate*), що немає ніякої пізнавальної здатності (*intelligents*) без мисленнєвого образу (*fantasmate*), як каже Діонісії, що неможливо нам відобразити богоначальне сяйво, окрім як через різноманітність священних завіс, що його оточують" [7, р. 99–100]. По-перше, неможливо не відзначити специфічності стилістики Геймерікуса, латина якого є менш чистою та "класичною" порівняно з латиною його учня Кузанця. Розуміння цього уривку ускладнює ще й та обставина, що це перша спроба перекладу творчості де Кампо українською (російською переклади цього мислителя також відсутні), що передбачає авторською етимологічну розвідку щодо вживання основних термінів для більш ясного перекладу та схоплення сенсу цього уривку загалом. Справу полегшують відсилання до вже більш ґрунтовно досліджених джерел *Corpus Areopagiticum* та "*Epistula de anima*" Ісаака Зірки, чие ранжування цих здатностей – *ratio, intellectus та intelligentia* – іде слідом за Боецієм і є найбільш вживаним у той період. Таким чином, варто зазначити, що для Ісаака: (а) рація – це "здатність душі, що сприймає безтілесні форми тілесних речей", (б) інтелект – "здатність душі, що сприймає форми речей істинно безтілесних", (с) інтелігенція – "здатність душі, що має за безпосередній об'єкт Бога" [1, с. 99]. Власне, саме ракурс розкриття поняття *ratio* постає найбільш дотичним для концептів трьох мислителів – Ісаака Зірки, Геймерікуса де Кампо та його учня Миколи Кузанського, адже за словами останнього: "Поки душа існує у часі, де нічого не сприймає,

окрім образів (*phantasmatus*), вона здається радше відчуттям чи рацією (*sensus aut ratio*), ніж інтелектом (*intellectus*); але піднесена над часом, вона – інтелект (*intellectus*), вільний та відділений (*liber et absolutus*) від відчуттів і образів" [9]. Таким чином, образи (*phantasmatus*) – це прерогатива потенційного виміру душі, нижчої частини інтелекту, якщо послуговуватись термінологією Де Кампо. проте варто відмітити одну особливість позиції Геймерікуса: на відміну від свого попередника та свого наступника, він не робить акцент на тому, що довершений *intellectus* є класично зверненим на безтілесні форми речей, для яких не є необхідними чуттєві образи; натомість *ratio* виступає певною "буферною зоною", яка акумулює в собі співвідношення між інтелектом (а точніше, його вищою, божественною частиною) та образом (*imaginacionem*) і *sensus*. До того ж мислитель абсолютно не згодний зі своїм учнем у постулюванні свободи *intellectus* від образів, адже, на його думку, "немає ніякої пізнавальної здатності (*intelligens*) без мисленнєвого образу (*fantasmate*)", а *intellectus* – це в будь-якому разі пізнавальна здатність, хоч би яких рафінованих вимірів вона набула. За Ісааком, як ми пам'ятаємо, *intelligentia* акумулює в собі найбільш божественну функцію людини – пізнання, яке має за свій об'єкт лише Бога. Про які ж *phantasmata* тут можна говорити? І чи не впадає Геймерікус тут в онтологічну суперечність, намагаючись зробити спільні грані *sensus*, *ratio* та *intellectus* занадто розмитими та менш гострими, як було прийнято серед інших мислителів цієї традиції? Оскільки вже пролунало питання про доречність у пізнавальному процесі образів, або ж *phantasmata*, варто було прояснити, що має під ними автор на увазі і чому він на початку цього уривку називає вчення Платона лжеписанням, адже ці речі дуже взаємопов'язані, як виявиться в нашій подальшій розвідці. Власне, латинське слово *phantasma* є калькою з давньогрецького *φάντασμα*, адже грецизми якраз були однією із характерних рис латини-вульгати, якою і послуговувався наш мислитель. *Φάντασμα* можна перекласти українською як образ (як, наприклад, зробив автор цієї статті в перекладеному уривку), відображення, подоба, відбиток, – звісно, залежно від контексту та ширше – тієї традиції, у якій вживається концепт. Оскільки контекст нам визначає сам Геймерікус, "звужуючи" його до текстів Платона та Арістотеля, варто було б зробити ще одне уточнення щодо можливих конотацій цього терміна: образ, або ж відображення, має під собою онтологічну метафору дзеркала, і якщо у свідомості греків це була насправді влучна паралель між мімітичним мистецтвом та фізичним явищем віддзеркалення, то, починаючи з Діонісія Ареополіта, онтологічний статус цієї метафори значно посилюється, акумулювавши в собі цілу гносеологічну концепцію, що й спробував відтворити у своїй творчості де Кампо. Але до цього ми повернемося трохи пізніше, прояснивши спочатку момент критики Платона. Річ у тому, що для Платона *φάντασμα* має досить негативне смислове наповнення: "Чи не назвемо ми цілком справедливо мистецтвом творити примарні подоби (*φάντασμα*) те мистецтво, яке створює не подобу (*εἰκόνα*), а привидів? [10]. Тобто *φάντασμα* для античного мислителя – це те, що відображує митець, коли не надто наслідує ідею чи зразок, але радше керується ілюзією, вибудованою у власному мисленні. Як бачимо, спираючись на цю гносеологічну традицію, перекласти *phantasma* як *віддзеркалення* було б неможливо, адже воно має онтологічне забарвлення творення того, чого не існує, тобто певного "небуття", а "дзеркальність" може хіба що викривити вже наявне, не претендуючи на примноження сутностей.

Звісно ж, це далеко не визначальний аспект невдоволеності Геймерікусом платонівською теорією, проте він є досить визначальним у цьому ключі. Власне, спираючись саме на "спільність словників", де Кампо віддає тут перевагу Арістотелю, адже саме йому належить широкий вжиток *ἔμφασις* та *φάντασμα* [див. докладніше: Aristot. 1837. *Meteorologica* 372 a30 – 372 b8; Aristot. 1837. *De divinatione per somnum* 464 b6-13; Aristot. 1837. *De sensu et sensibilibus* 437 b5-10], що мають спільне походження від дієслова *φαίνεσθαι* – виблискувати, і цілком логічно, що він вживає їх в єдиному контексті та смислового полі із *ἔνσταν* та *κάνσταν*, що мають значення "дзеркало" і навіть "точне відображення". Отже, коли Геймерікус апелює до Діонісієвської метафори дзеркала, постулюючи, що лише "через різноманітність священних зав'яз" ми зможемо відобразити божественне с'яйво, то результатом такого віддзеркалення він постулює саме *phantasmata* – образи, відображення, які формуються саме у раціональній частині *intellectus* на основі *sensus*. Оскільки таких віддзеркалень може бути незліченна кількість, він наділяє людську раціональність характеристикою неосаяжності та утаємниченості, що, звісно ж, відобразилося на творчості його учня: людина є дечим, що може вмістити універсум як подобу *maximum absolutum*, і в цьому здатність її *intellectus* є насправді божественною.

Варто також додати, що, навіть з огляду на досить суттєві розбіжності у своїх антропологічних концепціях та гносеологічних побудовах, Геймерікус де Кампо та Микола Кузанський є досить суголосними в одному: інтелект присутній в людині потенційно, але його треба зрощувати, наближаючись до максимальної актуальності, якою є саме Бог. Показовою в цьому сенсі є цитата з "Трактату про вічність" де Кампо: "Так наш інтелект (*intellectus*) за допомогою відчуттів (*sensus*) та відображення виховується в нас тією істиною, що пізнається, співвимірно до змінного чуттєвого образу" [7, р. 100]. Схоже за стилістикою висловлюється й Кузанець: "(...) У виді, що посідає актуально вище місце в роді живих істот, тобто в людини, відчуття (*sensus*) досягає такої витонченості, що жива істота стає рівною мірою й інтелектуальною сутністю (*intellectus*)..." [9].

Наостанок спробуємо розібрати ще один досить яскравий уривок з твору Геймерікуса. Як ми згадували на початку, більшість дослідників сходяться на думці, що саме де Кампо познайомив Миколу Кузанського зі спадщиною Альберта Великого, який вплинув на його неоплатонічну філософську орієнтацію, тому, на нашу думку, було б досить цікавим репрезентувати гносеологічну концепцію одного з найвеличніших коментаторів Арістотеля через призму світорозуміння Геймерікуса. "Оскільки, за свідченням Альберта, у першій книзі "Етики" представлено подвійний шлях знання (*sciendi*), то очевидно, що в матерію закладені два образи – абстрактний і конкретний, з яких перший є раціональним (*rationalis*), а другий – моральнісним (*moralis*); перший називається спекулятивно інтенційним (*intencionalis speculative*), другий – практично інтенційним, оскільки перший передбачає способи мислення (*raciones intelligibiles*), другий – способи воління (*raciones appetibiles*). Інтелект (*Intellectus*) же сам із себе є потенцією (*potentia*) спекулятивного осягнення (*speculariter apprehensiva*), але коли він пов'язаний з бажанням чи волею, він перебуває в потенційно активному стані. Ці способи мислення (*raciones*) доповнюють одне одного через взаємний зв'язок інтелекту (*intellectus*) та волі (*voluntatis*)" [7, р. 107].

Тут варто згадати, що, на думку Альберта Великого, найвищим щастям для людини, метою її життя є споглядання, оскільки це найбільш органічний стан для

інтелекту як найбільш високої частини душі людини. Водночас цей стан неможливий для людини як цілісності, якщо в ньому не буде реалізовуватись зв'язок між рацією та інтелектом, оскільки, на думку Альберта, останній є досить самостійним актором стосовно людської діяльності. Саме рація забезпечує гармонійне поєднання всіх аспектів людської пізнавальної діяльності, і за умов такої гармонії інтелект з рафінованої абстрактної інстанції перетворюється на конкретну вищу форму душі. Лише в такому стані людина досягає самодостатності і може перейти "у режим" споглядання. Як бачимо, Геймерікус намагається викласти цю концепцію через приписування акту пов'язування рацією рівнів *sensus* та *intellectus* вольової характеристики. Саме в разі залучення волі відсторонене спекулятивне осягнення стає з потенційного активним, даючи суто раціональному практично інтенційне втілення.

Якщо, підсумовуючи, пов'язати сказане де Кампо в єдину картину, ми отримуємо таке:

– по-перше, завдання людини – віднайти відображення божественного сьйва в навколишньому світі;

– віддзеркалене божественне сьйво ми сприймаємо за допомогою *sensus* та *voluntatis*, причому саме *sensus* мусить вловити той змінний образ, у якому має просяяти нам божественна істина;

– у свою чергу, *ratio* виступає як пізнавальна інстанція, яка формує певний образ віддзеркаленої істини, вплітаючи його у мисленнєвий конструкт;

– на основі цих *phantasmata* наш розум має утворити дзеркальний образ (*utaginem specularum*) у божественній частині нашого інтелекту (*intellectus*);

– і саме в цьому дзеркальному образі людина зможе "побачити" своє онтологічне підґрунтя – Божественну Сутність, до якої вона є причетною завдяки своєму *intellectus*.

Учень перевершить свого вчителя, вивівши цю концепцію на новий рівень і постулюючи, що для осягнення містичного богослів'я і Божественного Максимуму недостатньо рухатися через мистецтво уподібнення (тобто

творення *φάντασμα*, за словами Платона), треба підвестись над *ratio* та *intelligentia*; до того ж людина повинна залишити власну сутність – вийти за межі *intellectus* й зануритись у божественний морок, і лише тоді вона зможе доторкнутись до справжньої сутності божественного сьйва. Проте Геймерікус де Кампо дав Миколі Кузанському той історико-філософський базис, на якому він уже міг сміливо зводити палац власних містичних теоретизувань, не піклуючись про міцність фундаменту, адже його було закладено мислителями багатьох поколінь.

Список використаних джерел / References

1. Европейський словник філософії: Лексикон неперекладностей / пер. з фр. – Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – Том другий. – 488 с.
2. Хорьков М. Л. О некоторых истоках концепции *coincidentia oppositorum*: Майстер Эххарт или Геймерик ван де Вельде? / М. Л. Хорьков // *Verbum*. Наследие Николая Кузанского и традиции европейского философствования: Альманах. – 2007. – № 9. – С. 40–54.
3. Aristotelis. De divinatione per somnum. In Aristotelis opera. Ex recensione Immanuelis Bekkeri / Aristotelis – Oxonii : E Typographeo Academico, 1837. – Tomus III. – P. 310–314.
4. Aristotelis. De sensu et sensibilibus. In Aristotelis opera. Ex recensione Immanuelis Bekkeri / Aristotelis. – Oxonii : E Typographeo Academico, 1837. – Tomus III. – P. 243–275.
5. Aristotelis. Meteorologica. In Aristotelis opera. Ex recensione Immanuelis Bekkeri / Aristotelis. – Oxonii : E Typographeo Academico, 1837. – Tomus III. – P. 2–130.
6. Colomer E. Nikolaus von Kues / E. Colomer, H. van den Velde // *Das Cusanus-Jubiläum in Bernkastel-Kues*. – 1964. – № 8. – P. 198–213.
7. Heymericus de Campo. Opera selecta. Hrsg. Von Rueldi Imbach und Pascal Lander [text] / Heymericus de Campo. – Freiburg, Schweiz : Univ.-Verl, 2001. – 227 p.
8. Lohr C. H. Ramón Lull und Nikolaus von Kues. Zu einem Strukturvergleich ihres Denkens / C. H. Lohr // *Theologie und Philosophie*. – 1981. – № 56. – P. 218–231.
9. Nicolai de Cusa. De docta ignorantia [text] / Nicolai de Cusa. – Eiderunt Ernestus Hoffmann et Raymundus Klibansky. – Lipsiae : In aedibus Felicis Meiner, 1932. – Vol. I. – P. 179.
10. Plato. Sophist [Electronic resource] / Plato // Plato : in Twelve Volumes. – Vol. 12, transl. by Harold N. Fowler. – Cambridge : MA, Harvard University Press ; London : William Heinemann Ltd, 1921. – Access mode : <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0172%3Atext%3DSoph.%3Asection%3D236c>.
11. Watts M. P. Nicolaus Cusanus: A Fifteenth-Century Vision of Man [text] / M. P. Watts. – Brill : Academic Publishers, 1982. – 248 p.

Надійшла до редколегії 12.01.17

К. Зборовская, асп.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИСТОЛКОВАНИЕ SENSUS, RATIO И INTELLECTUS У ГЕЙМЕРИКУСА ДЕ КАМПО – ИСТОКИ АНТРОПОЛОГИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ НИКОЛАЯ КУЗАНСКОГО

*В статье рассматривается специфика использования концептов *sensus*, *ratio* и *intellectus* в антропологии Геймерикуса де Кампо и их развитие в наследии его ученика Николая Кузанского. Через этимологический и герменевтический анализ текста и перевод с латыни избранных цитат автор анализирует использование Геймерикусом метафоры "зеркальности", его отношения к соответствующим когнитивным концептам у Платона и Аристотеля и делает вывод, что для Геймерикуса назначение человеческого ума – создать зеркальный образ (*utaginem specularum*) в божественной части интеллекта (*intellectus*), и именно в этом зеркальном образе человек может "увидеть" свой онтологический фундамент – Божественную Сущность, частью которой он является. Такой анализ "Трактата про вечность" Геймерикуса дает возможность глубже понять онтологический базис традиции соотношения *sensus*, *ratio* и *intellectus* у Николая Кузанского.*

*Ключевые слова: антропология, средневековая мистика, *sensus*, *ratio*, *intellectus*, *intelligentia*.*

X. Zborovska, Postgraduate

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INTERPRETATION OF SENSUS, RATIO AND INTELLECTUS IN HEYMERICUS DE CAMPO – ANTHROPOLOGICAL ORIGINS OF THE DOCTRINE OF NICHOLAS OF CUSA

*The article deals with specificity of the use of the concepts *sensus*, *ratio* and *intellectus* in anthropology Heymericus de Campo and their deployment in the inheritance of his pupil Nicholas of Cusa. Actually the general public know only the author of *De docta ignorantia*, – while his teacher, quite famous at that time Heymericus theologian, is known mainly German researchers of mystics and, moreover, in a very narrow way. It can be stated also almost complete lack of translations of works Heymericus Slavic languages. By etymological and hermeneutic text analysis and making translations in Latin favorite quotes the author concludes that even considering the very significant differences in their anthropological concepts and epistemological constructions, Heymericus de Campo and Nicholas of Cusa are quite unison in one: the intellect present in the human potential but it is necessary to cultivate it, approaching the maximum relevance, which is the same God. It's analyzed the use of the "specular" metaphor of Heymericus de Campo, his relation to the relevant cognitive concepts in Plato and Aristotle. Based on this, the author concludes that Heymericus de Campo purpose of the human mind – to create a mirror image (*utaginem specularum*) in the divine part of our intellect (*intellectus*), and that is the mirror image of the people will be able to "see" their ontological basis – the Divine Essence, to which they are implicated. Such analysis "Treatise of eternity" of Heymericus enables a deeper understanding of the ontological basis of the tradition of correlation *sensus*, *ratio* and *intellectus* in Nicholas of Cusa.*

*Keywords: anthropology, medieval mysticism, *sensus*, *ratio*, *intellectus*, *intelligentia*.*

УДК (038)1

Г. Ільїна, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СЛОВНИК ЯК ФОРМА УКЛАДАННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

У статті здійснюється огляд і узагальнення практик укладання філософської лексики на прикладі англomовних філософських словників. Основну увагу приділено словникам персоналій. Виявляються ключові проблеми, які постають перед лексикографом у процесі укладання спеціалізованих словників. Класифіковано види філософських словників, описано підходи до розв'язання проблеми вибору лексики, показано компоненти словника, зазначено функції словникової критики.

Ключові слова: словник, лексикографія, філософська лексика, металексикографія.

Словники є поширеною формою укладання філософської лексики. Вони відтворюють та перетворюють мову наукового дослідження, концептуалізують її та прив'язують до певного культурного контексту. А також виступають засобами конструювання філософії мови певного предметного поля. Водночас словники можуть відображати "лінгвістичну ідеологію" соціальних кіл, у яких вони формуються, і навіть формувати певний "політичний" контекст (наприклад, створюючи національну "лексикографічну ідеологію"), реконструюючи або декоструюючи засоби виразності, за допомогою яких науки висловлюють ідеї та формують теорії.

Словники є предметом дослідження теоретичної лексикографії. Зокрема, металексикографія діагностувала проблеми, які постають у межах цієї практики, а також виробила форми і норми, що використовуються в процесі роботи лексикографа. Наприклад, спеціалізовані словники складаються за певними стандартами. На прикладі філософських словників англосфери, особливо британських та американських, можна побачити використання стандартизованої словникової структури, яка виникає внаслідок застосування основних принципів металексикографії. Остання визначила найкращі способи вибору лексики, основні компоненти словників та функції словникової критики. Огляду та аналізу цих практик і присвячена ця стаття.

Отже, теоретичні аспекти статті – основні етапи роботи над словником, його компоненти та структура – ґрунтуються на матеріалах теоретичної та практичної лексикографії [2; 10; 13; 19]. Огляд і узагальнення філософських лексикографічних практик здійснено на основі англomовних словників філософії. Оскільки завданням дослідження не було охоплення всіх різновидів і типів філософських словників, а лише огляд ключових моделей укладання філософської лексики, то основна увага приділяється монолінгвальним словникам окремих персоналій. Найчастіше згадуватимуться словники, які виходили у серіях: *Historical Dictionaries of Religions, Philosophies and Movements* ("Історичні словники релігій, філософій та рухів" – серія історичної лексики, яка виходить у видавництві Scarecrow Press та включає понад 100 випусків словників відповідної тематики); *Bloomsbury Philosophy Dictionaries* (до 2012 – Continuum *Philosophy Dictionaries* – філософські словники видавництва Bloomsbury, кожен з яких представляє лексику певного філософа-класика) та *Blackwell Philosopher Dictionaries* (словники філософів видавництва Blackwell). Акцент на словниках персоналій здійснений, зокрема, у зв'язку з тим, що стаття написана за результатами доповіді на IV Науково-методичному семінарі з історії філософії "Українська лексикографія ключових філософських термінів: Пропозиції щодо моделі укладання термінологічних змістів", і завданням було оглянути приклади наявних у світовому дискурсі моделей і практик.

Загалом під час укладання словників можуть виникати два основні типи проблем – це проблеми а) лінгвістичного характеру, пов'язані з особливостями спеціалізованих мов, а також із проблемами перекладу термінів з однієї мови на іншу; б) енциклопедичного характеру, пов'язані з формуванням безпосередньо енциклопедичної частини спеціалізованого словника. Відповідно до них здійснюються лексикографічні класифікації спеціалізованих словників.

Наприклад, проблеми лінгвістичного характеру передбачають, що можна виокремити спеціалізовані монолінгвальні, білінгвальні, двонаправлені, мультилінгвальні словники (усі вони зосереджені на перекладах спеціальних термінів), словники поширених і непоширених мов, спеціалізовані культурно-залежні та культурно-незалежні словники, а також словники багатопрофільні, однопрофільні, суб-профільні [13, р. 48–60]. (Надалі розглядатимуться монолінгвальні однопрофільні та суб-профільні словники).

Проблеми енциклопедичного характеру вимагають структурувати словник за призначенням, аудиторією та профілем або предметом. Філософські словники можуть бути класифіковані відповідно до предметного поля, яке вони охоплюють: це може бути або якомога ширше коло основних філософських проблем, або ж, навпаки, окрема предметна область чи вузька спеціалізація. Відповідно, можна виокремити:

1. Загальні словники з філософії. Прикладами можуть бути "Оксфордський словник філософії" [4], "Кембриджський словник філософії" [3]. Ці енциклопедичні словники намагаються охопити усі ключові імена світової філософії, усі її основні течії та напрями, покрити всі сфери філософського знання – це **об'ємні** словники, які прагнуть до всеосяжності. Іншим варіантом загальних словників є ті, які обмежують своє предметне поле, проте все одно покривають значну частину філософських проблем та ідей – наприклад, "Единбурзький словник континентальної філософії" [17] зупиняється лише на континентальній філософії, проте коло питань і напрямів, які в ньому розкриті, є досить широким і багатоманітним.

2. Словники, які охоплюють один дискурс, предмет або напрям, або ж вирішують одну філософську проблему. Наприклад, "Словник візуального дискурсу" за авторством Б. Сендівела досліджує філософську лексику сучасного візуального дискурсу [18]; "Історичний словник феміністичної філософії" [9] є прикладом словника, який концентрується на єдиному напрямі – феміністичній філософії, а "Китайсько-англійський словник китайської філософії" [20] розв'язує проблеми, які виникають під час англomовної інтерпретації термінів китайської філософії.

3. Словники певного історико-філософського періоду. Прикладами є: "Історичний словник давньогрецької філософії" [16], "Історичний словник середньовічної філософії та теології" [6] та ін.

4. Словники персоналій. Ці словники присвячені окремим філософами – наприклад, "Словник Декарта" [21], "Історичний словник філософії Юма" [14].

Слід зазначити, що словники, які належать до пунктів 2–4, досить часто виходять відроза серіями – відомими в них є видавничі проекти Bloomsbury Philosophy Dictionaries, Historical Dictionaries of Religions,

Philosophies and Movement, Blackwell Philosopher Dictionary та інші.

5. Онлайн-словники та енциклопедії. Ціла низка ресурсів у мережі як загально-інформативного характеру (наприклад, Wikipedia, яка, незважаючи на фактор неперевірюваності інформації, є впливовим ресурсом у силу своєї популярності, тематичної багатоманітності та глобальності); так і специфічно філософського змісту (сайти Internet Encyclopedia of Philosophy, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Routledge Encyclopedia of Philosophy), а також інші Інтернет-проекти, які сьогодні стають окремим енциклопедичним жанром, тому спеціального дослідження вимагають як їх форми організації, так і впливу на академічні дослідження з філософії.

6. Інші види словників. Звичайно, наведена класифікація неповна. До неї не залучено багатопрофільні словники та енциклопедії, які містять статті про філософію та філософів; глосарії, які є складовими частинами певних філософських текстів; псевдофілософські глосарії тощо. Окрім того, існують такі проекти, як біографічні словники (наприклад, "Біографічний словник філософів двадцятого століття [5]); не кажучи вже про виданий знаменитим Д. Денетом "Філософський лексикон" [8], у якому подані іронічні значення термінів, що покликані з гумором описати філософські стереотипи, або ж бунтарський "Словник не-філософії" Ф. Ларуеля [12], який виступає проти ідеї словників філософії.

На підготовчому етапі роботи над словником лексикографів дводиться прийняти цілу низку рішень. Які терміни обрати для словника? Якими критеріями при цьому користуватися? Лексикограф часто інтуїтивно обирає ті леми, вирази, енциклопедичні дані, які, на його думку, можуть бути в пригоді користувачам словника. І ця випадковість критикується [13]. Критерії вибору леми розглядаються як окреме питання в дослідженнях, які становлять соціальний контекст формування словників – їхній зміст має відповідати потребам користувачів словника, а отже, слід з'ясувати ці потреби.

Для дослідження аудиторії використовуються кількісні та якісні методи. Зокрема, здійснюються опитування – найчастіше в спеціальній лексикографії зустрічаються анкетування, інтерв'ю, протоколи та інші тести. Наприклад, фахівцям ставлять запитання про те, наскільки часто вони вживають той чи той термін; перекладачам пропонують фіксувати у спеціальних протоколах проблеми, які виникають під час перекладу термінів, та засоби, якими вони ці проблеми розв'язують, тощо.

Лексикографічні інструкції зазначають, що під час вибору леми до словника можуть увійти: 1) тільки спеціальна лексика; 2) терміни спеціальної лексики та інші вирази, які не належать до звичайної мови (варіанти 1 і 2 призначені для користувача, який обізнаний одночасно і з темою, і з мовою словника); 3) усі вирази, які, як припускається, будуть поставати регулярно (цей варіант підходить для будь-якого користувача); 4) вирази, які виникають з визначеною мінімальною частотою в заданому лексикографічному корпусі (за такого підходу не можна бути перекоханим, що всі необхідні для користувача лексикографічні одиниці будуть охоплені, оскільки вагомою може бути не постійність виникання слова, а його зрозумілість [13, р. 103–104]. Отже, проблема вибору лексики на етапі підготовки до укладання словника вимагає здійснити дослідження майбутніх користувачів, теми та предметного поля словника.

Розглянувши змісти словників, можна виявити, що вони часто складаються із одних і тих самих компонентів, які були стандартизовані у лексикографії. А саме: 1. Зміст. 2. Передмова. 3. Вступ. 4. Інструкція для користувача. 5. Енциклопедична частина. 6. Граматика сло-

вника. 7. Список слів. 8. Індекс. 9. Додаток. Звичайно, конкретний вибір компонентів залежить від специфіки словника, проте часто наведена послідовність зберігається, що можна продемонструвати на прикладі історико-філософських словників персоналій. А саме.

1. Зміст. Розглянемо змісти чотирьох словників – "Історичний словник Декарта і картезіанської філософії" [1], "Словник Декарта" [7] (із серії *Blackwell Philosopher Dictionary*), "Філософія Декарта" [21] (із серії *Bloomsbury Philosophy Dictionaries*) та "Історичний словник філософії Г'юма" [14] (із серії *Historical Dictionaries of Religions, Philosophies and Movements*). І виявимо, що змісти всіх чотирьох словників абсолютно тотожні – форма організації словника в кожному випадку однакова. Це пояснюється тим, що металексикографія розробила певні "конвенції", яких зазвичай дотримуються під час роботи зі словниками. Ідеться про низку приписів та рекомендацій щодо призначення та наповнення кожного з компонентів.

2. Передмова. Містить інформацію про вміст, цільову групу, потенційну цінність словника для очікуваних користувачів. До передмови рекомендується залучити такі складові: А. Функції словника (як-от переклад, виклад основних термінів певної теорії тощо). Б. Предметне поле словника (окреслення меж тем, які охоплює словник). В. Цільова група (особливість очікуваних користувачів. Наприклад, передмова до "Словника Декарта" К. Сміта пояснює: "Цей словник розроблений спеціально для студентів. Терміни та філософські концепти, які він містить, зазвичай викликають складнощі для студентів, які читають твори Декарта вперше" [21, vii]). Г. Емпірична база, джерела та критерії вибору термінів. Д. Охоплення словником предметного поля. Е. Інформація про лексикографів та інших осіб, включених у предметне поле словника, подяки тощо [13, р. 168].

Наведена інформація не обов'язково строго формалізована – часто вона подається в довільній формі. Наприклад, "Історичний словник філософії Юма" обмежує міркування автора про цільову аудиторію лише вказівкою на те, що словник не призначений для спеціалістів, його ціллю не є допомогти читати Юма. Його покликання – окреслити форми юмівської філософії. Також автор ділиться дещо абстрактними поясненнями того, що одні терміни увійшли до словника, а інші ні – вказується, що словник містить як терміни філософії мислителя, так і статті про інших філософів, які вплинули так чи інакше, які були важливими для Юма. (Див. [14, xiii]).

Загалом, коли йдеться про невеликі словники з незначною кількістю авторів, то лексикограф часто обмежується загальними міркуваннями щодо того, чим він керувався під час формування змісту словника. Але за наявності великого колективу авторів іноді даються більш детальні роз'яснення. Наприклад, "Единбурзький словник континентальної філософії" описує в передмові формат статей (від 250 до 1000 слів), ґрунтовно аналізує робоче визначення "континентальної філософії", яка є предметним полем словника, і пояснює, чому певні персоналії, які не є суто філософами (З. Фрейд чи Ф. Сосюр) потрапили у словник [17, x].

Таким чином, передмова містить важливу інформацію щодо того, які рішення були прийняті лексикографами в процесі укладання словника, аргументацію цих рішень та пояснення винятків.

3. Вступ. Уточнює інформацію з передмови: описує емпіричний базис та композицію подальшого тексту. Іноді пишеться металексикографічний вступ – він пояснює теоретичні засади та передумови формування словника.

Вступ може бути різним за обсягом і змістом. Він є творчою, і отже, менш формалізованою частиною словника, тому автори та редактори словника самостійно

приймають рішення, що і як описувати у вступі. У багатьох словниках вступ досить умовний і містить загальну інформацію про передумови складання словника, в інших – містить досить змістовну інформацію. Наприклад, у словниках персоналій вступ може містити біографію, інтелектуальну історію чи детальне описання ключових творів персони, якій присвячений словник.

4. Керівництво користувача. У цій частині подається три види інформації: 1) тип інформації (які типи інформації можуть бути знайдені в окремих складових словника); 2) як систематизовані та організовані різні типи інформації; 3) як взаємопов'язані компоненти словника, організація перехресних посилань тощо. Керівництво користувача має дати відповідь на чотири запитання: яка інформація може бути знайдена в яких компонентах? Як ця інформація систематизована – згрупована, розміщена, поєднана? Як поєднана між собою інформація з окремих компонентів? Як найпростіше і найшвидше отримати необхідну інформацію? [13, р. 170]. Також у цьому компоненті пояснюються аббревіатури, перехресні посилання тощо.

Для історико-філософських словників, особливо для тих, які концентрують увагу на окремих персоналіях або на певних періодах, замість керівництва користувача характерними є така структура подачі матеріалу: 1) нотація для читача (звернення до читача з поясненням того, як найкраще використовувати словник); 2) аббревіатури (зазвичай – скорочення посилань на ключові філософські праці, що згадуються у словнику), 3) хронологія (ключові дати – наприклад, дати публікацій значних філософських творів, ключові дати в біографії тощо).

5. Енциклопедична частина. Власне основна частина словника, яка розкриває його предметне поле. Філософські словники є здебільшого енциклопедичними словниками, тобто вони дають не тільки лінгвістичну інформацію, але й розкривають змісти термінів. Енциклопедична інформація у статтях словників може розрізнятися залежно від функцій словника. Під час складання словника також важливо пам'ятати цільову групу: від неї залежить, як будуть описані терміни, наскільки складною буде мова, яким буде ілюстративний матеріал, чи подавати зміст всіх термінів окремо тощо. Відповідно до цього енциклопедична інформація може відрізнятися за довжиною, природою і структурою. Енциклопедичні матеріали можуть подаватися згідно із заданою формою (наприклад, лема – визначення леми – контексти вживання – перехресні посилання), або ж пишуться довільно. В історико-філософських словниках лемами можуть бути філософські поняття, постаті філософів, філософські твори тощо.

6. Граматика словника. Окрім словникової інформації, спеціальні лексикографічні словники мають подавати лінгвістичну інформацію – ту, яка може відповідати на потреби користувача. Наприклад, незвичне вживання, граматичні особливості лексичних одиниць, варіанти перекладів тощо.

7. Список слів.

8. Індекс. Якщо список слів містить перелік статей словника, то до індексу входять ключові слова, які не стали заголовками статей.

9. Додатки. У словниках персоналій іноді в додатки виносяться хронологія життя і творів; в Оксфордському та Кембриджському філософських словниках є додатки, які пояснюють логічні символи (Див. [4; 3]). Насправді, можливість для додатків досить значні.

10. Бібліографія. В історико-філософських словниках персоналій досить багато уваги приділяється бібліографії. Наприклад, в "Історичному словнику філософії Юма" бібліографія досить широка, і для зручності

користувача поділена на дванадцять частин, деякі мають власні підрозділи [14, р. 279–350]. Окрім того, у вступі до бібліографії К. Мерілл – автор словника – супроводжує кожен розділ детальним описанням та проводить аналіз джерел. Таким чином, підхід до укладання бібліографії є скрупульозним і систематичним.

Окрім описання складових словників, окремим напрямом металексикографії є критика словників. Її функції: описання, оцінювання, мотивація, рекомендації. Критика буває різною – від змістовної і формальної до соціальної. Окрім того, філософи не могли утриматися від запитання про те, чи є самі по собі словники найкращою формою для організації філософського знання. Наприклад, "Словник не-філософії" Ф. Ларуеля критикує словники філософії. "Словник є лексичною проекцією енциклопедії, якою є кожна філософія; – стверджує дослідник, – але навіщо найбільш строгому і найбільш радикальному – і, отже, найбільш реальному, – мисленню, яким є філософія, мати двійника, який також подвоюється, і навіщо філософії знаходити свою карикатуру в словнику та енциклопедії? Це не проблема розподілу філософії та енциклопедії, але розрив союзу мислення і філософської форми [12, р. 31].

Незважаючи на таку критичну позицію, все ж більш традиційною є точка зору щодо того, що лексикографія є філософією мови. Керуючись виразом Ж. Батая про те, що "словники повинні проводити не значення слова, а його завдання", британський дослідник Ф. Серджент виокремлює філологічну та політичну функцію словників, констатує наявність лексикографічної ідеології в процесах формування національних словників [19, р. 1–10]. Таке спостереження дає можливість зробити висновки про наслідки "лексикографічної ідеології" – окреслення мовних політик або формування соціальних концепцій знання.

Таким чином, філософські словники є однією з базових форм референтних робіт у освітніх та дослідницьких практиках філософії англосфери. При укладанні словників прийнято керуватися формалізованими й описаними в металексикографії формами впорядкування текстів, яких зазвичай дотримуються як загальноприйнятих "конвенцій" словникового "жанру". Розробку аналогічних моделей і форм для української філософської лексикографії можна вважати перспективою для подальших досліджень у цьому напрямку.

Список використаних джерел / References

1. Historical Dictionary of Descartes and Cartesian Philosophy / R. M. Ariew, D. Des Chene, D. Jesseph, T. Schmaltz, T. Verbeek. – 2nd ed. – Lanham ; Boulder; New York ; Toronto ; Plymouth : Rowman and Littlefield, 2015.
2. Atkins B. The Oxford Guide to Practical Lexicography / B. Atkins, M. Rundell. – Oxford : Oxford University Press, 2008.
3. The Cambridge Dictionary of Philosophy / R. Audi, ed. – 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.
4. Blackburn S. The Oxford Dictionary of Philosophy / S. Blackburn. – Oxford : Oxford University Press, 2016.
5. Brown S. Biographical Dictionary of Twentieth-Century Philosophers / S. Brown, D. Collinson, R. Wilkinson. – Abingdon : Routledge, 2002.
6. Brown S. Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology / S. Brown, J. Flores. – Lanham ; Toronto ; Plymouth : Scarecrow Press, 2007.
7. Cottingham J. A. Descartes Dictionary / J. Cottingham. – Oxford : Blackwell Reference, 1993.
8. Dennet D. The Philosophical Lexicon [Electronic resource] / D. Dennet, A. Steglich-Petersen/ – Access mode : <http://www.philosophicallexicon.com>. January 10, 2017.
9. Gardner C. Historical Dictionary of Feminist Philosophy / C. Gardner. – Lanham ; Toronto ; Oxford : Scarecrow Press, 2006.
10. Hartmann R. and James G. Dictionary of Lexicography / R. Hartmann, G. – James Abingdon : Routledge, 2002.
11. The Bloomsbury Companion to Lexicography / H. Jackson, ed. – London ; New Delhi ; New York ; Sydney : Bloomsbury, 2013.
12. Larouelle F. Dictionary of Non-Philosophy / F. Larouelle – Minneapolis : Univocal Publishing, 2013.
13. Manual of Specialized Lexicography. The Preparation of Specialized Dictionary / H. Berngelholz, S. Tarp, ed. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.

14. Merrill K. Historical Dictionary of Hume's Philosophy / K. Merrill. – Lanham ; Toronto ; Plymouth : Scarecrow Press, 2008.
15. Morris C. Academic Press Dictionary of Science and Technology / C. Morris. – Oxford : Academic Press, 1992.
16. Preus A. Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy / A. Preus. – Lanham ; Toronto ; Plymouth : Scarecrow Press, 2007.
17. Protevi J., ed. The Edinburgh Dictionary of Continental Philosophy / J. Protevi, ed. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2005.
18. Sandywell B. Dictionary of Visual Terms. A Dialectical Lexicon of Terms / B. Sandywell. – Surrey : Ashgate, 2009.

19. Sergeant Ph. Lexicography as a philosophy of language / Ph. Sergeant. – Language Sciences, 2011. – 33 (1): 1–10.
20. Shangxing G. A Chinese-English Dictionary of Chinese Philosophy / G. Shangxing. – Shanghai : Shanghai Foreign Language Education Press, 2010.
21. Smith K. The Descartes Dictionary / K. Smith. – London ; New Delhi ; New York ; Sydney : Bloomsbury, 2015.

Надійшла до редколегії 10.01.17

Г. Ильина, канд. филос. наук, доц.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СЛОВАРЬ КАК ФОРМА СОСТАВЛЕНИЯ ФИЛОСОФСКОЙ ЛЕКСИКИ

В статье рассмотрены и обобщены практики составления философской лексики на примере англоязычных философских словарей. Определяются ключевые проблемы, которые могут возникать перед лексикографом в процессе составления словаря. Основное внимание уделяется словарям персоналий. Классифицированы виды словарей, описаны подходы к решению проблемы выбора лексики, показаны компоненты словаря, указаны функции словарной критики.

Ключевые слова: словарь, лексикография, философская лексика, металексикография.

I. Halina, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

A DICTIONARY AS A FORM OF PHILOSOPHICAL LEXICON COMPILATION

The article reviews and summarizes the practice of a philosophical lexicon compilation. The example of English-language philosophical dictionaries of different types is used. The main problems that can appear in the process of dictionary writing are described. The types of dictionaries are classified. It is suggested to categorize general dictionaries of philosophy; dictionaries of a discourse, subject or direction; philosophical dictionaries by historical period; philosopher dictionaries; internet encyclopedias of philosophy and others. The focus is on dictionaries of personalities. The approaches to solve the problem of lexical choice are described in two directions: firstly, qualitative and quantitative techniques of dictionary audience are mentioned; secondly, the variants of special lexical choice are shown. The specific philosophical dictionary components are shown by the example of history of philosophy dictionaries (mainly in such components as contents, preface, introduction, user's guides, encyclopedic section and bibliography). The function of dictionary criticism is revealed. It is shown, that dictionary criticism in philosophy exists not only in the form of dictionary critics, but also on the form of the negative attitude to a dictionary as a form of philosophical work. This type of critic is based on the idea that philosophy don't have to duplicate philosophy itself.

Keywords: dictionary, lexicography, philosophical lexicon, metalexigraphy.

УДК 172.4

Д. Кірюхін, канд. філос. наук, наук. співроб.
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київ

ВЗАЄМНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМА ПРИМИРЕННЯ

У статті продемонстровано, що вирішення гострої кризи людських та міжкультурних стосунків, яка отримала свій вияв в таких трагічних подіях як, приміром, Голокост чи геноциди, полягає, з одного боку, у реалізації взаємності через прощення, та з іншого, у взаємності як справедливості (тобто етичній рівності сторін, що конфліктують).

Ключові слова: взаємність, примирення, прощення, Кант, Ролз.

Вступ. Розмірковуючи про трагедію Аушвіца, її етичні та політичні наслідки, французький філософ Володимир Янкелевич у своїй широко відомій роботі про прощення ("L'imprescriptible: pardonner? Dans l'honneur et la dignité") доходить, зокрема, висновку про те, що "прощення померло в таборах смерті" [3, р. 161]. І справді, такі трагедії, як Аушвіц, геноцид в Руанді, масові вбивства в Нанкіні та Камбоджі, інші подібні злочини ставлять питання про те, чи не позначили ці події межі прощення, межі людських взаємин, урешті-решт – межі взаємності, що виключають можливість примирення. Адже для дуже багатьох, і особливо тих, хто пережив Голокост або геноцид, стався розрив з людяністю злочинця, який повністю виключає можливість вибачення. І справді, з погляду закону такі злочини прощентю не підлягають. Відповідно, у нас в цьому випадку немає і не може бути ніяких етичних зобов'язань прощати, як немає і ніяких зобов'язань примиритися. Той же Янкелевич в зазначеній роботі, реагуючи на поступове забування Голокосту в Європі, стверджує, що є акти радикального зла, які не підлягають прощентю. Проте французький філософ – власне, тому ми і почали наше дослідження зі звернення до його ідей – усе ж говорить про можливість прощення навіть у таких, що, здавалося б повністю виключають його, ситуаціях: іноді злочини є настільки жахливими, що злочинець не здатний їх спокотувати будь-яким покаранням і в такому випадку він

може бути лише прощентю ("це не спокотується, про те не є таким, що не можна простити" [3, р. 162]). Звичайно, таке прощення буде несправедливим. По-перше, оскільки воно є протиправним, суперечить уявленню про невідворотність покарання. По-друге, оскільки воно є асиметричним. Адже, на що вказують Янкелевич та Ж. Дерріда, нацисти, що вчинили Голокост, або, зазначимо ми від себе, ті, хто відповідальний за геноцид в Руанді чи в Камбоджі, ніколи не просили і не просять їх пробачити. І коли ми все ж таки прощаємо, то опиняємося в ситуації моральної і правової асиметрії, яка, як здається, виключає можливість взаємності, а отже й, на перший погляд, робить безглуздим сам акт вибачення, оскільки він не обов'язково веде до примирення. Справді, прощення – це "етична авантюра" (як визначає Е. Морін). Проте зазвичай цей ризик, коли подальший розвиток ситуації виявляється повністю залежним від прощення (Дерріда каже навіть, що прощення віддається в заручники злочинцеві), являє собою єдину можливість для відновлення порушеної взаємності, звичайно, лише в тому випадку, якщо акт вибачення зустрінє взаємну відповідь з боку злочинця і буде трансформований ним на акт примирення.

Розгляд питання про те, як і за яких обставин виправдано прощення, не є предметом нашої роботи. До прикладу ж Голокосту, тобто прикладу граничної ситуації соціального розриву, утрати взаємності, ми зверну-

лися тому, що він дозволяє, як здається, більш точно зазначити значущість взаємності для соціальних відносин та її тісний зв'язок із примиренням. І зокрема, цей приклад показує, що потенціал для взаємності й примирення зберігається навіть в ситуації, яку можна назвати проявом радикального зла.

Огляд літератури. Проблематика прощення, взаємності та примирення стала об'єктом розгляду політичної філософії лише останніми роками під впливом розвитку теми транзитивної справедливості. Ті рефлексії з цього приводу, що ми їх споглядаємо сьогодні в працях Е. Мобекк, К.-Е. Нордквіста, Е. Шаапа, С. Мерфі, а також вітчизняних учених А. Єрмоленко, С. Щербак, А. Баумейстера та інших, спираються як на класичну філософську традицію, так й на сучасну політичну філософію, зокрема праці Дж. Ролза. І це не є випадковим. Взаємність, як, у найширшому розумінні, зобов'язання щодо інших людей повертати їм ті вигоди, що вони дають їх нам, є однією з базових умов можливості соціального співробітництва. У формі "Золотого правила", формула взаємності існує в усіх основних світових релігіях, а також в секулярних етичних системах. Повчання Конфуція: "не роби іншим того, чого не бажаєш собі", перегукується з етичним правилом зороастризму: "не роби іншим того, що не є благом для тебе" [8, р. 160, 68], аристотелівською вимогою поводитися з друзями так, як би ви хотіли, щоб вони вели себе з вами, християнською етикою та категоричним імперативом І. Канта. Причому дуже часто "Золоте правило" розглядається не тільки як формула взаємності, але як правило справедливості. І для цього є підстави, оскільки "золоте правило" орієнтоване на встановлення еквівалентності або рівності між індивідами і в домодерних суспільствах виступало як ключовий принцип справедливості, що збігається в цьому випадку із взаємністю.

У межах ліберальної політичної філософії, і, зокрема, в теорії Дж. Ролза (особливо, якщо йдеться про пізні його роботи, як от "Політичний лібералізм") взаємність цілком в кантівському дусі розглядається як симетричні відносини індивідів і, відповідно, із запровадженням такої системи відносин пов'язується можливість соціальної кооперації. Роль взаємності полягає в тому, що вона дозволяє автономним індивідам приходити до згоди щодо базових принципів справедливості, на основі яких, згідно з Ролзом, розвиваються всі інститути в добре організованому (тобто ліберальному і демократичному) суспільстві. Важлива ідея щодо політичної ролі взаємності, яку фіксує Ролз, полягає в тому, що дотримання принципу взаємності, тобто ставлення індивідів один до одного як до рівних і вільних, дозволяє досягати соціальної злагоди, а в кінцевому підсумку, формувати соціальну єдність без примусу. Відносини взаємності, як впливає з робіт Ролза, це початковий рівень соціальних відносин до (або поза) політичних інститутів, існування яких дозволяє сформувати ці інститути відповідно до інтересів і ціннісних орієнтацій індивідів, без того, щоб інтереси однієї сторони домінували над інтересами іншої. Ролз не розглядає взаємність у контексті примирення, тема конфлікту взагалі залишається без належного аналізу в його роботах. Проте, якщо стати на його позиції, то можна вказати на те, що в ситуації конфлікту, особливо коли в нас немає інститутів, до яких ми можемо апелювати для відновлення справедливості, на основі якої може бути досягнуто миру, а це ситуації, коли йдеться про примирення не в межах певної спільноти, а між спільнотами, народами, взаємність саме постає тією умовою, яка відкриває шлях до досягнення згоди.

Основна частина. Ролзівська інтерпретація взаємності, що продовжує ліберальну традицію в політичній філософії, представлена, зокрема, Кантом та Мілем, має, як мінімум, три істотні обмеження. Наприклад, треба вказати на позицію Айріс Янг, яка підкреслює – симетрична взаємність, до якої апелює Ролз, є принципово недосяжною. Взаємність є асиметричною, оскільки інший завжди залишається для нас закритим, принципово незбагненим, адже індивіди, нехай навіть вони є членами одного суспільства, мають особисту життєву історію, посідають різні соціальні позиції, відрізняються за своїми здібностями, інтересами, знати і враховувати які ми просто не можемо. Це не означає, що взаємність неможлива. Це означає, зазначає Янг [10, р. 205–229], що взаємність ґрунтується на здатності індивіда дивитися на себе очима іншого, дарувати, тобто діяти асиметрично, не чекаючи неодмінної відповіді іншого, і, додамо ми від себе, прощати. Іншими словами, Янг дуже точно вловлює, що ми можемо зберігати взаємність, при цьому не обов'язково "урівноважуючи" себе один щодо одного, не обов'язково встановлюючи симетричні відносини.

На іншу важливу проблему, пов'язану з питанням взаємності в Ролза, указує Ален Б'юкенен. Ідеться про те, що як пише Б'юкенен [1, р. 99–107], справедливість як взаємність (згадаємо, що в 1971 р. Ролз навіть надрукував статтю під заголовком "Справедливість як взаємність") можлива тільки серед тих, хто може надавати один одному послуги, і тільки той, хто вносить вклад в спільну справу, має право на свою частку соціальних ресурсів. Іншими словами, відносини взаємності встановлюються в середовищі взаємопов'язаних системою соціального співробітництва індивідів, а отже, складно говорити про взаємність (так само як і про можливість реалізації принципів справедливості) там, де таких зв'язків немає, наприклад, між представниками різних народів, релігійних традицій або культур, особливо ще й таких, що конфліктують між собою. До того ж суспільства, а сучасні особливо, досить складно організовані, і, підкреслює Б'юкенен, мають свої різні принципи, які формують межі співробітництва, визначаючи таким чином, хто входить в цю систему співпраці, причому за визначення цих меж іде справжня боротьба [1, р. 103]. Водночас для теорії справедливості як взаємності (тобто теорії Ролза) ця проблема залишається поза розглядом.

Б'юкенен позначає важливу проблему соціальної та культурної визначеності умов симетричної взаємності. Цікаво, що Ролз, який представив одну з найкращих експлікацій в сфері теорії справедливості універсалістської ліберальної традиції, урешті-решт, як відомо, змушений був визнати, що його теорія справедливості як чесності (взаємності), є теорією лише для ліберальних демократичних суспільств. Однак проблема взаємності, так само як і примирення, не обмежується рамками ліберальних демократичних суспільств, але тут можливості ролзовської теорії виявляються надзвичайно слабкими. Тому, наприклад, питання про те, як можлива і чи взагалі можлива взаємність після пережитої трагедії, якою був Голокост, залишається для Ролза невирішеним.

Нарешті, проблема не лише в тому, що, як зазначив Б'юкенен, концепт справедливості як взаємності досить обмежений. Але і в тому, що, як ми вже могли переконатися на прикладі прощення, справедливість і взаємність, хоч і щільно взаємопов'язані, але не збігаються. Ролз має рацію, коли вказує на те, що взаємність несумісна з примусом, так само як має рацію Б'юкенен, що досягнення симетрії взаємності, якої вимагає ліберальна традиція в політичній філософії, передбачає дуже жорсткі соціальні межі, що формують соціальну спільність, належність до якої, власне, і забезпечує можли-

вість відносин взаємності. Але симетрична взаємність після пережитої трагедії (взаємність злочинця і жертви), яка зруйнувала соціальну єдність, навряд чи є досяжною. У цьому сенсі взаємність насправді завжди є асиметричною, як асиметричним буде й прощення. Р. Форст точно вловлює той факт, що взаємність – а тут ми говоримо про можливість взаємності після конфлікту – припускає відмову від метаетичної позиції (Форст говорить про відмову від вищих істин) на користь визнання вимог і цінностей іншого, оскільки сам акт взаємності є таким, що універсалізує [2, р. 6, 20]. І проблема примирення дозволяє це чітко побачити.

Архієпископ Десмонд Туту, що очолював Комісію істини і примирення (Truth and Reconciliation Commission), яка розслідувала злочини режиму апартеїду в ПАР, якимось зазначив: після виснажливої роботи Комісії він прийшов до усвідомлення того, що "хоча, без сумніву, існує багато зла, людські істоти мають здатність до добра, що вражає" [9, р. 205]. Ця властива людині здатність до добра пояснює те, чому навіть після страшних трагедій і катастроф, таких, як, наприклад, Голокост, ми ставимо питання не тільки про справедливість, притягнення до відповідальності винних, а й про прощення і примирення.

Політичне примирення є специфічною практикою формування спільноти між соціальними групами, чій відносини визначаються пережитою трагедією, конфліктом, у якому вони були – і через історичну пам'ять залишаються – сторонами, що борються між собою. Поперше, тому, що воно пов'язане з діями не окремих індивідів, а соціальних груп, а по-друге, у зв'язку з тим, що, крім визнання відповідальності і прощення, воно передбачає досягнення згоди з питання про інтерпретацію минулого. Причому найчастіше першим кроком на шляху досягнення примирення є просте визнання самого факту трагедії, що передбачає формування схожого розуміння (й описання) минулого. Наприклад, актуальним залишається питання примирення турків і вірмен після подій 1915 р., що відбулися на території Османської імперії: якщо для вірмен ці події є геноцидом, то Туреччина їх описує як громадянську війну.

Заслуговує на увагу думка Берта ван Рерманда, що розглядає проблему примирення в контексті відносин жертви й насильника, підхід, який особливо важливий в тих численних випадках, коли одна соціальна група піддається примусу або насильству з боку іншої (а це практично всі випадки політичних конфліктів). Ван Рерманд стверджує – справжнє примирення пов'язано з тим, що жертва "визнає людяність злочинця" [6, р. 182]. Причому він говорить не про визнання жертвою наявності в насильника позитивних людських якостей, а також не про апеляцію до якогось абстрактного "людського буття", що об'єднує жертву та насильника. Ідеться про встановлення відносин взаємності, коли жертва визнає можливість того, що за інших історичних обставин насильник міг би стати жертвою, а жертва – насильником. У теологічній перспективі "примирення з ініціативи жертви єдино можливе якщо і тоді, коли жертва допускає власну гріховність", а в політичному сенсі це означає, що "в примиренні зло стає "ординарним", у повному розумінні "серед нас"" [6, р. 182–183].

На перший погляд, примирення, що апелює до прощення і милосердя, є несумісним зі справедливістю. Наприклад, уже згадуваний архієпископ Туту наполягав на тому, щоб не забувати минуле, але й не карати винних. Однак це не зовсім так, точніше, це є правильним лише щодо вимог права. Справедливість постає як важлива складова процесу примирення і виражається (а) у стосунках взаємності, що роблять сторони, які конф-

лікують, або жертву і насильника рівними один одному, а також (б) у відмові кожної зі сторін, що конфліктує, від претензії на те, що лише її позиція є істинною. Така відмова від претензії на монополію на істину і взаємне визнання відповідальності є справжньою підставою для формування спільної мови опису.

У теоретичному плані досить дискусійним є питання про колективну відповідальність, без вирішення якого неможливо говорити про примирення. Зокрема, у межах ліберальної традиції, представленій Кантом і Ролзом, ми можемо говорити лише про відповідальність індивідуальну. Для Канта її умовою є автономія – говорити про провину індивіда можливо лише остільки, оскільки його дії є свобідними. Цю ж позицію розвиває і Ролз, який у своєму трактуванні відповідальності, правда, уже робить акцент на тих інституційних умовах свободи (котрі базуються на принципах справедливості), за наявності яких ми тільки й можемо говорити про відповідальних громадян. Проте і в його теорії говорити про колективну відповідальність проблематично. А отже, проблематичним виявляється і саме примирення.

Визнаючи зазначену проблему, що є властивою лібералізму загалом, Шаап звертає увагу на спробу її вирішення в роботах Г. Аренд [7, р. 110], котра виокремлює колективну відповідальність (остання завжди є відповідальністю політичною) та індивідуальну, причому остання може бути правовою і моральною. Аренд досить обережно ставиться до колективної відповідальності, оскільки, коли ми розглядаємо як агента соціальної групи, то приховуємо відповідальність конкретних індивідів за скоєні злочини [7, р. 112–113]. І справді, це зауваження є суттєвим в разі відновлення справедливості в ході судового процесу, як, наприклад, суд на А. Ейхманом. Але воно виявляється менш значущим або незначущим взагалі, якщо завданням є не правосуддя, а примирення. І коли Аренд проголошує свою відому формулу – "коли винні всі, то не винен ніхто" – то, вбивча для кримінального правосуддя, ця фраза може набувати іншого змісту в тому випадку, коли ми говоримо про політичне примирення. Усі є рівними не в своїй безвідповідальності, а, навпаки, у відповідальності за вчинене зло, і ця відповідальність усіх – умова можливості прощення і, як результат, примирення.

Однак обгрунтовано виникає питання про межі відповідальності. Адже кожен із нас не може бути відповідальним за все зло, що є у світі, будь то війни, теракти або екологічні проблеми. Іншими словами, безмежної відповідальності бути не може. Але, з іншого боку, ми відповідальні не тільки за наші власні дії. Ми можемо відчувати свою відповідальність або провину (або нас можуть вважати відповідальними) тільки лише тому, що ототожнюємо себе з певною соціальною групою, хоча самі безпосередньо ніяких дій, які заслуговують на осуд, і не робили, але їх здійснювали представники нашої групи щодо інших. Поль Рікер пропонує орієнтуватися на розсудливість (арістотелівський *phronesis*) [7, р. 114–115] для визначення балансу між відмовою визнавати відповідальність за наслідки, нехай навіть і ненавмисні, вчинків і безмежною відповідальністю. Але такий підхід застосовується, коли ми говоримо про індивідуальну моральну, у більш рідкісних випадках – правову відповідальність, і вкрай складно його застосувати в ситуації, коли йдеться про відповідальність соціальних груп. У другому випадку межі відповідальності збігаються з їхніми (цих груп) політичними й історичними кордонами. Відповідно, формування нових соціальних спільнот – а примирення є однією з форм соціальної інтеграції – виявляється можливим як перевизначення кордонів наявних спільнот під впли-

вом моральних оцінок і суджень щодо минулого і, рідше, конфлікту, що триває.

Треба пам'ятати про відмінність між політичним примиренням і примиренням, що досягається на індивідуальному рівні. Досвід різних країн показує, що, якщо на політичному рівні і можна домогтися того, аби пережити трагедія або конфлікт перестали бути чинником, що визначає громадські або міждержавні відносини, в наслідок чого вони більше не мають конфронтаційного характеру, то на індивідуальному рівні досягнення примирення є набагато складнішою справою. Зміна політичних відносин часто-густо дисонує із зміною соціальних відносин, якщо при цьому не супроводжується трансформацією свідомості індивідів.

Висновки. Минуле постійно нагадує про себе. Не можна погодитися з уявленням Е. Моббек, що "індивідуальне примирення є здатністю кожної людини жити так само, як й до конфлікту без страху та ненависті" [4, р. 263]. Досвід трагедії, досвід конфлікту або репресивного правління назавжди змінює тих, хто його пережив. Після цього "жити так само" украй складно, якщо взагалі можливо. Тому цінність примирення саме і полягає не в тому, щоб заперечувати або забувати пережитий досвід, а в тому, щоб вивести досвід миру з досвіду трагедії, з досвіду абсолютного зла. Це не можна зробити виключно в межах політичного примирення. Останнє пов'язане з політичним рішенням, мотивовано ідеологічно і закріплюється на рівні державних інститутів. До того ж часто-густо проголошене політичне примирення може стати джерелом нового конфлікту і несправедливості, зокрема коли певний ідеологічний концепт соціальної спільності (уявленої спільноти) насаджується в суспільстві за допомогою інституційних механізмів примусу, або коли кордони нової політичної спільноти є дискримінаційними щодо певних членів суспільства. Отже, політичне примирення тільки тоді потенційно може мати успіх, коли процес примирення є частиною процесу демократизації [5], у межах якого визнаються права всіх членів суспільства і політичні відносини вибудовуються на демократичних засадах. Як правильно помічає Шаап, "є вагомий підстави для того, аби із підозрою ставитися до ідеалу спільноти, коли в її ім'я лелітиметься пригнічення" [7, р. 78], оскільки в такому випадку соціальні відносини трансформуються під певний ідеал ще до того, як примирення дійсно досягається. Не випадково, у бага-

тьох випадках (можливо навіть, що в більшості відомих на сьогодні випадків реалізації механізмів політичного примирення, коли міжособистісним відносинам приділялося менше уваги, ніж політичній інтеграції спільноти) політичне примирення автоматично не приводить до примирення на індивідуальному рівні.

Примирення політичних спільнот є результатом політичного рішення і здатне замінити добровільний індивідуальний етичний вибір, який лежить в основі можливості індивідуального примирення, примирення між індивідами, а не соціальними групами. Ідеться про індивідуальний ціннісний вибір миру замість конфлікту, прощення замість помсти, рівності (справедливості) замість підпорядкування. Отже, вирішення гострої кризи міжлюдських і міжкультурних відносин, свідченням наявності якої стали трагічні події, такі як Голокост чи геноцид в Руанді, лежить у взаємності через прощення. Очевидно, що це дуже складне і навряд чи здійсненне в найближчі десятиліття завдання. Але ніякої прийнятної альтернативи виконанню цього завдання у нас немає.

Список використаних джерел / References

1. Buchanan A. Critique of Justice as Reciprocity / A. Buchanan // In Contemporary Political Theory / A Reader, ed. by C. Farrelly, – London : SAGE Publication, 2004 – P. 99–107.
2. Forst R. The Right to Justification. Elements of a Constructivist Theory of Justice / R. Forst. – New York : Columbia University Press, 2012.
3. Looney A. Vladimir Jankélévitch. The Time of Forgiveness / A. Looney. – New York : Fordham University Press, 2015.
4. Mobekk E. Transitional Justice in Post-Conflict Societies – Approaches to Reconciliation / E. Mobekk // After Intervention: Public Security Management in Post-Conflict Societies – From Intervention to Sustainable Local Ownership / ed. by A. Ebnother and P. Fluri – Geneva : Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2005. – P. 261–293.
5. Murphy C. Moral Theory of Political Reconciliation / C. Murphy. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010.
6. Roermund B. Van. Rubbing Off and Rubbing On: The Grammar of Reconciliation / B. Van Roermund // Lethe's Law: Justice, Law and Ethics in Reconciliation / ed. by E. Chirtoudoulidis and S. Veitch. – Oxford ; Portland : Hart Publishing, 2001. – P. 175–192.
7. Schaap A. Political Reconciliation / A. Schaap. – London ; New York : Routledge, 2005.
8. The Golden Rule. The Ethics of Reciprocity in World Religions / ed. by J. Neusner and B. Chilton. – London ; New York : Continuum, 2008.
9. Tutu D. No Future without Forgiveness: A personal overview of South Africa's truth and reconciliation commission / D. Tutu. – London : Rider Books, 1999.
10. Young I. M. Asymmetrical Reciprocity On Moral Respect Wonder and Enlarged Thought / I. M. Young // Judgment, Imagination and Politics: Themes from Kant and Arendt / ed. by R. Beiner and J. Nedelsky. – Rowman & Littlefield, 2001. – P. 205–229.

Надійшла до редколегії 14.01.17

Д. Кирюхин, канд. филос. наук, науч. сотр.
Институт философии имени Г. С. Сковороды, НАН Украины, Киев, Украина

ВЗАИМНОСТЬ И ПРОБЛЕМА ПРИМИРЕНИЯ

В статье показано, что решение острого кризиса человеческих и межкультурных отношений, получившего свое выражение в так трагических событиях, как Холокост и геноциды, лежит, с одной стороны, в реализации взаимности через прощение, а, с другой, во взаимности как справедливости (то есть, этическом равенстве конфликтующих сторон).

Ключевые слова: взаимность, примирения, прощение, Кант, Ролз.

D.Kiryukhin, Candidate of Philosophical Sciences
H. S. Skovoroda Institute of Philosophy, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

RECIPROCITY AND THE PROBLEM OF RECONCILIATION

This article demonstrates that the option of reciprocity and reconciliation is preserved even in the situation that might be called a manifestation of radical evil. The resolution of the acute crisis of human and intercultural relations manifested in tragic events, such as the Holocaust or the genocides, lies in reciprocity through forgiveness, on the one side, and in reciprocity through justice (ethical equality of the conflicting parties), on the other side. Obviously, this is an extremely complicated and hardly realizable task in the decades to come. However, we have no alternative to solving this problem. Reciprocity, in the broadest sense of the word, as our obligation towards the other to return to them the advantages they give to us, is one of the basic prerequisites of the very possibility of social cooperation. The discussion of ways of reconciliation – especially in the legal aspect – is more typical for Western European culture based on the tradition of Christianity. Nevertheless, this does not mean that there are no possibilities for reconciliation in Islam, Confucianism, or in any other cultural or religious traditions. Therefore, it is extremely important in the globalizing world firstly to study and to update knowledge on the various "reconciliation cultures" represented in various traditions and ethos, and secondly to look for opportunities for reconciliation understood as peaceful coexistence and accommodation of superficially warring positions and cultural and religious concepts.

Keywords: reciprocity, reconciliation, forgiveness, Kant, Rawls.

УДК 1 (091)

А. Павко, д-р іст. наук, проф.
Національна академія управління, Київ**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ПОСТАТЬ І. ФРАНКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ**

У статті на основі використання літературної спадщини І. Франка, документальних видань та соціокультурних досліджень здійснено спробу окреслити суспільний та інтелектуальний феномен Великого Каменяря, показати величність його постаті в контексті історії та сучасності.

Ключові слова: літературна спадщина, феномен, сучасність, талант, універсалізм.

До величної постаті Івана Франка, яка вже давно стала символом незламності і мужності, не згасає інтерес сучасників. У свідомості багатьох поколінь українців глибоко відклався відомий афоризм письменника: "Лу-пайте сю скалу, нехай ні жар, ні холод не спинить вас". Він став основним лейтмотивом життя І. Я. Франка, провідною зорею у його науковій, літературній, громадсько-політичній діяльності. Сучасники називали Івана Франка вічним революціонером неспокоїного людського духу, великим каменярем поступу, титаном думки і титаном праці і врешті, українським Мойсеєм. Проте він не вважав себе таким, а свою скромну місію в тогочасному українському суспільстві пояснював такими поетичними рядками.

".. Я не геній,

Я звичайний чоловік.

Я для геніїв грядущих

Поле дикее орав..." [10, с. 5].

Велетенська творча спадщина українського Прометейя, квінтесенція його могутньої думки, чистої душі і невсипущої, "довгої й утяжливої" праці, і на початку ХХІ ст. не втратили свого інтелектуального та громадського рефрену, наукової привабливості, морально-етичної та естетичної краси. Дослідник життя, творчої і громадської діяльності І. Франка В. Сімович, розкриваючи важелі впливу Великого Каменяря на українське суспільство, підкреслював в одній зі своїх праць, що І. Франко був "учителем цілих поколінь нашого народу, по-батьківському брав за руку молодь, вів її до сонця. А коли з тієї молоді мужі виростали і враз із ним до роботи ставали, то все ж над ними спочивало люб'язне око батька, щоб часом колишні його діти зо шляху не збилися. Франко – це частина історії нашої землі. Вийшов із неї, і для неї віддав усе, що мав. А як відійшов від нас, на всьому, до чого він своїх рук приклав, полишався печаті його духа" [6, с. 3–4].

На нашу думку, феномен І. Франка визначається насамперед такими його рисами, як високий рівень освіченості, наявність унікальних інтелектуальних здібностей, доброзичливий характер, універсалізм знань і широчінь творчого діапазону. Свідченням цього, наприклад, є те, що багатоманітна культурно-мистецька спадщина Івана Франка є невичерпним джерелом натхнення для композиторів, літературною основою музичних творів найрізноманітніших жанрів і форм. Пророчі слова гімну І. Франка "Вічний революціонер!" уже давно стали крилатими і назавжди ввійшли в золотий фонд вітчизняної революційної поезії. Протягом багатьох десятиліть славнозвісний вірш великого Каменяря звучить з музикою, створеною на його текст відомим українським композитором М. Лисенком, який своєю творчістю закрив підвалини модерної національної музики, сприяв її відродженню на теренах Слов'янщини. Ця пісня-гімн почала своє життя у буремному 1905 р., коли Україну, як і Росію, охопила могутня хвиля революційного піднесення і тисячі знедолених трудівників піднялися на бій за волю і соціальну справедливість. Вірш "Вічний революціонер" – чудовий зразок органічного злиття слова й музики, творчих і патріотичних помислів поета й композитора, уосо-

блення наступального бойового духу творчості цих двох видатних представників української культури.

Слід сказати, що письменник ніколи не займався музикою як професіонал. Однак любов до мистецтва звуків проніс через усе своє життя. Глибоке, органічне сприйняття музики, властиве демократичним верствам суспільства, розуміння її як невід'ємної частини земного буття дозволило І. Франку висловити ряд цінних міркувань і спостережень стосовно тенденцій розвитку української музичної культури, стати авторитетним знавцем у царині музичного мистецтва [3, с. 5].

Для І. Франка сучасна пісня – це

"...Огонь в одежі слова –

Безсмертна, чудотворна фея

Правдива іскра Прометейя" [5, с. 14].

Слід сказати, що Іван Якович Франко одночасно був поетом і письменником, ученим-філософом і політичним мислителем, істориком і літературознавцем, журналістом і публіцистом. Його перу належать понад 5000 праць. Це монографії, статті, повідомлення, рецензії, вірші, оповідання [7, с. 5]. У його творчості гармонійно поєднаний глибокий реалізм, гостро-викривальний пафос і проникливий ліризм.

Блискуча пам'ять, ерудиція і спостережливість І. Франка були настільки винятковими, що давали йому можливість писати ґрунтовні наукові праці, не маючи під руками часто найнеобхідніших джерел. З подивом і захопленням писали знайомі письменники про його колосальну пам'ять, називаючи її "феноменальною, просто несамовитою" і стверджували, що коли І. Франко щось раз прочитав, то вже запам'ятав навіки [4, с. 40].

У кожній сфері знань І. Франко виявив свій неперевершений талант, продемонстрував повною мірою високий професійний рівень майстерності.

Важливою складовою феномену Івана Франка було те, що в основі його щедрого природного таланту лежала надзвичайна, інколи вражаюча титанічна працездатність в умовах особистих переживань, труднощів, невтомної боротьби. Відомий український письменник В. Стефаник, серед унікальних рис І. Франка відзначав його аскетизм у приватному житті та "божеську працюовитість". "Я мав таке враження, – згадував В. Стефаник, – що для Франка потреба "їсти" взагалі не існувала. Йому не треба було нічого, крім пера і чорнила. Чорнило заміняло йому, здається, воду" [Іван Франко 1956а, 286]. Життєве кредо письменника – "працювать, працювать, в праці сконать" – не зміг подолати навіть тяжкий недуг. У своїх спогадах про Франка відома українська письменниця Ольга Кобилянська писала: "Під його високим чолом крилась енергія, завзята витривалість, що викликає подив, повагу та до праці закликає" [Іван Франко 1956а, 314]. На думку поета, саме праця здатна облагородити людину і перетворити світ, у якому вона живе:

Лиш в праці мужа виробляєсь сила,

Лиш праця світ таким, як є, створила,

Лиш в праці варто і для праці жить [Іван Франко 1956б, 12].

У 1908 р., коли у Франка відмовили руки, письменник не покинув свою наукову та літературну працю, а

продовжував займатися перекладацькою діяльністю, публікував свої нові вірші, перевидавав колишні власні твори – поезію, повісті, оповідання, драми. Значну допомогу йому надавав старший син Андрій, який писав під диктовку батька.

Незважаючи на тяжкі повороти особистої долі, поет для того, щоб не відчувати свою немічність та безпорадність і певним чином підтримувати "дух, що тіло рве до бою", не відмовлявся від редакційної роботи, літературної праці, "чорної газетярської та коректорської роботи, інших важких заробітків" [6, с. 59]. У своїх спогадах про батька його донька Ганна Франко з сумом зазначала, що "тато писав не тільки цілими днями, але і цілими ночами..." За її словами, він все більше відчував "тягар непосильної життєвої боротьби і рішив іти за своїм покликанням: пером служити своєму народові" [4, с. 392; 401].

У складних умовах відбувалося становлення наукової і літературної кар'єри І. Франка. Наприклад, наприкінці 1890 р. сенат Львівського університету не допустив його до захисту докторської дисертації. Проте цю ж дисертацію І. Франко блискуче захистив у 1893 р. у Віденському університеті, отримавши науковий ступінь доктора філософії. А в 1895 р. прочитав у Львівському університеті вступну, так звану габілітаційну лекцію, на тему: "Наймичка Т. Шевченка", яка викликала велике захоплення слухачів і була схвалена Вченою радою вищого навчального закладу. Проте сподівання І. Франка отримати після цього посаду приват-доцента у класичному університеті Східної Галичини не здійснилися. Це було обумовлено багатьма чинниками. Проте основною причиною було те, що тодішній намісник Галичини граф К. Бадені прагнув не допустити найбільш авторитетного на той час українського вченого через його політичні переконання до викладання у Львівському університеті. Він боявся, щоб університетська кафедра, очолювана І. Франком, не перетворилась на трибуну вільного слова [4, с. 8]. "Була це, – пише згадуваний нами В. Сімович, – велика кривда для Франка, а для української науки невимовна втрата. Найбільший знавець українського письменства, найбільша для тодішньої молоді повага, людина широко знана своєю науковою працею і поза Галичиною – залишилася поза університетом. Ця подія викликала між свідомою українською громадою в Галичині зрозуміле обурення. Сильно заворушилося українське громадянство і в Наддніпрянщині, з яким Франко був у постійних зносинах" [6, с. 58].

Тяжкі наслідки на подальше життя І. Франка мали також його, на перший погляд, товариські відносини з М. Грушевським. Будучи дуже порядною людиною, І. Франко надав моральну підтримку на той час невідомому на "галицькій ґрунті" М. Грушевському, який у 1894 р. приїхав до Львова з Наддніпрянщини. Він познайомив його з представниками прогресивної галицької інтелігенції та залучив до роботи у "Науковому товаристві ім. Шевченка". Проте М. Грушевський, швидко зорієнтувавшись у власних пріоритетах після одруження на доньці священика, що відкрило йому шлях до зв'язків, отримав посаду професора історії у Львівському університеті, а згодом зайняв керівне становище у зазначеній науковій інституції. "Ведений заздрістю на татову славу і авторитет серед громадянства, – пише Ганна Франко, – зачинає його затирати, відсовувати на підрядне становище" [4, с. 401]. Водночас донька І. Франка вказує на те, що М. Грушевський був людиною пересічною, а як професор "зовсім безвартісний". За її словами, на університетських заняттях М. Грушевського були присутні всього кілька студентів, викладав він "тихо, заїкуючись, нецікаво" [4, с. 401]. Слід зазначити, що М. Грушевський давав завдання І. Франку за-

йматися не тільки власною, але й чужою коректурою, та й ще відносити самому зроблену коректуру до друкарні. Безтактність ставлення М. Грушевського до І. Франка викликало почуття роздратованості, пригнобленості, підвладності у відомого українського письменника, а його "горда і вільна вдача глибоко обурювалася і терпіла" [4, с. 401]. Слід зауважити, що після перенесення "Літературно-наукового вісника" до Києва у 1907 р. Іван Франко втратив постійний, хоч і не досить значний заробіток за редагування цього видання. Питання подальшої співпраці ускладнювалося тим, що через відмову голови НТШ М. Грушевського опублікувати "Історію української літератури", над якою Іван Франко працював довгі роки, стосунки з ним призвели до того, що письменник вирішив порвати з "Літературно-науковим вісником" назавжди, тим самим позбавивши себе і того мізерного гонорару, який отримував в якості фінансового дивіденду за публікацію своїх творів. Ситуація ставала все більш критичною у зв'язку з тим, що над Іваном Франком як дамоклів меч висів ще борг за хату, який треба було регулярно сплачувати банку щомісяця. Здійснена в 1907 р. чергова спроба І. Франка отримати посаду доцента у Львівському університеті на основі пробних (габілітаційних) випробувань 1895 р. в умовах тотального наступу польського шовінізму в Східній Галичині, на жаль, знову виявилася невдалою для нього.

Ще однією з "невдач" І. Франка був трикратний провал його кандидатури на виборах до австрійського парламенту у 1895–98 рр. Варто зазначити, що Франко був дуже обурений не стільки самим фактом провалу кандидатури "мужицького посла" від Русько-української радикальної партії (РУРП), який при застосуванні у краї поліцейських репресій і при нечуваних виборчих шахрайствах був цілком закономірним, скільки політичними кроками різних, так званих демократичних угруповань і поведінкою окремих "діячів" під час виборів. Намагаючись дискредитувати високий авторитет І. Франка у галицькому суспільстві, представники "москвофільського" та "народовського" політичного таборів, які створили об'єднаний фронт боротьби з селянськими кандидатами, поширювали неправдиву інформацію про його нібито таємну співпрацю з польською адміністрацією, про його зраду інтересам української нації.

Підлість і підступність дій колишніх союзників, ренегатство і непослідовність тактичної лінії "демократів", а також численні порушення політичних прав місцевого населення під час галицьких виборів стали переконливим свідченням декларативного характеру "конституційних свобод" Австрійської монархії і, звичайно, не могли не викликати у Франка справжнє почуття гніву та обурення [5, с. 8].

Феномен постаті І. Франка значною мірою визначається також принциповою і безкомпромісною позицією "вічного революціонера" у важливих питаннях життя і творчої праці. На відміну від багатьох своїх ровесників та однодумців, І. Франко ніколи не зраджував власним світоглядним і життєвим переконанням. Цю своєрідну, ціннісну у рідкісний на той час рису Івана Яковича відзначали його сучасники у своїх спогадах. Заявивши ще на початку творчого шляху своє революційне кредо палким афористичним висловом – "лиш боротись – значить жить", І. Франко, незважаючи на тяжкі повороти його долі, родинні і матеріальні труднощі, хворобу, з якою письменник боровся протягом останніх років життя, ніколи не відступив від нього.

Не зрадив собі І. Франко і на посту редактора "Літературно-наукового вісника", який фактично редагувався ним, хоч як один із його редакторів підписувався і М. Грушевський. Коли ж М. Грушевський почав активно

втручатися в роботу журналу і проводити свою політико-ідеологічну лінію, І. Франко не став кривити душею і погоджуватися з ідейно несумісними для нього поглядами. Гостро критикуючи цю поведінку М. Грушевського, він нарешті відмовився від редакторства цього журналу. Отже, І. Франко не пішов на компроміс із власною совістю, не поступився своїми засадничими літературними і життєвими принципами, а свідомо пішов на припинення будь-яких контактів з виданням, яке власноруч очолював майже десятиліття.

Принциповість, відвертість, глибина переконань – усі ці риси притаманні і самобутнім політичним поглядам Великого Каменяря.

У цьому контексті слід привернути увагу до ідейно-політичної позиції І. Франка, яка передбачала досягнення суспільно-політичного ідеалу не революційним шляхом, а "без насильних і кривавих потрясінь" ("Мислі о еволюції в історії людства"). Зауважимо також, що зміна суспільно-політичних поглядів І. Франка відбувалась не раптово, не визначалась потребами політичної кон'юнктури, а була обумовлена їх внутрішньою еволюцією. У цьому еволюційному процесі можна виокремити два напрями трансформації його ідейних орієнтирів. Перший – від захоплення революційним марксизмом до його критичного переосмислення. Другий напрям розвитку суспільно-політичних поглядів І. Франка пов'язаний з їх еволюцією від інтернаціоналізму до національного патріотизму та демократії. Зазначимо, що квінтесенцією еволюційних змін в ідейно-політичних поглядах І. Франка стало обґрунтування ним необхідності досягнення національної самостійності українським народом у статті "Поза межами можливого" [8, с. 324–331]. "Усе, що йде поза межами нації, – підкреслював І. Франко, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації" [1, с. 308]. На переконання письменника, синтезом цих ідеальних прагнень українства має стати ідеал "повного, нічим не зв'язаного і не обмежуваного життя і розвою нації" [1, с. 308]. Слід зазначити, що у своїх літературних працях, громадській діяльності І. Франко виразно постає в образі будівничого української державності, його патріотизм є ширим і послідовним, позбавленим будь-яких меркантильних інтересів. Розкриваючи сутність і природу власного патріотизму, І. Франко вказує на те, що "то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо", покладене долею на його плечі. "Я можу здригатися, – пише він у статті "Деяко про себе самого" (1897), – можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням" [9, с. 31]. Ці глибоко проникливі слова Івана Франка мають стати дороговказом і для представників сучасної наукової, творчої та політичної еліти України.

Особливість постаті Великого Каменяря визначалась і такими його рисами характеру, як велика рівновага духу, віра в себе, уміння твердо і спокійно триматись навіть в найскладніших умовах та ситуаціях. Наприклад, саме завдяки витримці І. Франка вдалось провести у 1897 р. з'їзд радикальної партії, який був поставлений під загрозу боротьбою двох течій в партійному

угрупованні, представники однієї з яких вимагали зміни назви партії на соціал-демократичну, а інші натомість відстоювали стару назву.

Позитивна енергетика постаті відомого українського письменника і вченого була обумовлена такими унікальними рисами його характеру як скромність, благородність, лагідність та поважне ставлення до людей, некористолюбність. Незважаючи на всі незгоди власного життя, він залишився людиною з веселою і здоровою вдачею.

Глибинність, величність постаті славетного галичанина пояснюється його вірністю сім'ї, любов'ю до дітей. Вони давали йому творчу наснагу, духовну силу, життєву енергію та невичерпний оптимізм. Своім "францатам" разом з дружиною І. Франко прищепив любов до природи, навчив своїх дітей пізнавати її "красу і таємну силу", співчувати "слабшим і немічним", любити все "красне, величне, добре", любити свій народ, свою країну, любити читати книжки, розвивати свої знання і свій розум і, нарешті, любити працю [4, с. 396]. Тому не випадково, що на межі XIX–XX століть постать І. Франка була досить популярною, улюбленою не лише на його малій батьківщині, але і на теренах Великої України.

Отже, феномен Івана Франка полягає в тому, що в його особі гармонійно поєднався талант письменника, поета, публіциста, критика, просвітника, ученого і громадсько-політичного діяча. Феномен Івана Яковича Франка – це органічна єдність всіх його складових: таланту і працьовитості, геніальності і скромності, вірності світоглядним засадам, життєвим ідеалам і високої моральності, чистоті думок, душі і серця. Ось чому дух Франка живе і буде вічно жити поміж національно свідомих українців, закликаючи їх до наполегливої праці і невтомної, без революційних потрясінь боротьби за кращу долю нашого народу, його щасливе майбутнє. Титанічна діяльність І. Франка, його універсальність мають стати надихаючим і водночас зобов'язливим прикладом для сучасного покоління справжніх патріотів України.

Список використаних джерел / References

1. Будівничий української державності : хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упоряд. Д. В. Павличко. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 638 с.
2. Горак Р. Д. Друга спроба Івана Франка стати доцентом Львівського університету / Р. Д. Горак. – Луцьк : Волин. нац. ун-т. ім. Лесі Українки, 2009. – 32 с.
3. Загайкевич М. Музичний світ великого Каменяря / М. Загайкевич. – Київ : Музична Україна, 1986. – 175 с.
4. Іван Франко у спогадах сучасників. До 100-річчя з дня народження. 1856-1956 / упоряд. Н. П. Корнієнко ; упоряд., вступ. ст. Олексій Іванович Дей. – Львів : Львівське книжково-журнальне видавництво, 1956. – 595 с.
5. Іван Якович Франко. Життя і творчість в портретах, ілюстраціях, документах: до 100-ліття з дня народження / упоряд. З. Т. Франко, Я. Х. Цегельник. – К. : Рад. школа, 1956. – 297 с.
6. Сімович В. Іван Франко: його життя та діяльність / В. Сімович. – Л. : Укр. видав., 1941. – 112 с.
7. Скакун О. Ф. Іван Франко / О. Ф. Скакун. – М. : Юридическая литература, 1987. – 126 с.
8. Скиба В. Й. Вступ до політології: Екскурс в історію правничо-політичної думки / В. Й. Скиба, Горбатенко В. П., Туренко В. В. – К. : Основа, 1998. – 718 с.
9. Франко І. Деяко про себе самого / І. Франко // Іван Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 31. Літературно-критичні праці (1897–1899). – К. : Наукова думка, 1981. – С. 28–32.
10. Франко І. Я. Вибрані твори / І. Я. Франко ; гол. ред. кол. І. Денисюк ; передм. та упорядкув. Р. Горак ; післямова Т. Пастух. – К. : Видавничий дім "Ін Юре", 2006. – 1079 с.

Надійшла до редколегії 15.01.17

А. Павко, д-р ист. наук, проф.
Национальная академия управления, Киев, Украина

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ЛИЧНОСТЬ И. ФРАНКО В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ДИСКУРСА

В статье на основе использования литературного наследия И. Франко, документальных изданий и социогуманитарных исследований осуществлена попытка определить общественный и интеллектуальный феномен Великого Каменщика, показать величественность его образа в контексте истории и современности.

Ключевые слова: литературное наследие, феномен, современность, талант, универсализм.

A. Pavko, Doctor of Science (History), Professor
National Academy of Management, Kyiv, Ukraine

INTELLECTUAL FIGURE I. FRANKO IN THE MODERN DISCOURSE

In the article on the basis of usage of I. Franko's literary heritage, documentary editions, social and humanitarian research, the attempt is made to define social and intellectual phenomenon of "stonemason", to demonstrate the greatness of his figure in the context of history and contemporaneity.

Keywords: literary heritage, phenomenon, contemporaneity, talent, universalism.

UDC 1(091)

Ya. Sobolevsky, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE NEW ENGLAND (AMERICA) SETTLEMENT'S WORLDVIEW

The formation and development of the basic philosophical ideas of the first colonists on the basis of historical, literary texts have been studied. The historical conditions of formation of religious movement in Christianity – Protestantism, his basic ideas that influenced the origin of Puritan's providential motives are studied. Political, social and cultural conditions and religious beliefs did not leave to intellectuals a lot of ideas for speculative research. This was the era of the Puritan ideals, pious patriarchal customs, so early American philosophy manifested itself mainly in theological works and church hymns and, later, in the works of historical and political subjects. Historical and philosophical studies of American philosophy should be started with searching for the first philosophical thoughts, such as nature of the self, God, what is community and what relationships should be between two and more persons, and of course – their origins, legacy and destiny, especially from the time of the Puritans in New England. According to this theses religious, political, economic and socio-cultural background of these ideas are discovered. Also, Puritan axiology denies luxury, however does not deny success. The belief in feature and calling the whole nation make first colonists feel like the biblical peoples. However, these ideas and the providential motives were forming the outlook of the Puritans, religion and economy identified the first American in the New World.

Keywords: American philosophy, History of philosophy, God, Personality, Providentialism, Puritanism.

Problem definition. For better understanding the origin of American philosophy we should mention that fact, that history of American Culture, Literature, and Philosophy begun with founding first colonies in the New World. Interest in the earliest period of the history of American philosophy grows together with interest in early American culture especially in the second half of the 20th century. It is connected with the anniversary of the US education system and the widespread interest of historical, political, cultural and philosophical sciences. In the context of westernization of science, culture and philosophy of interest in the origins of American thought is especially relevant.

Literature review. In the United States philosophical ideas of the colonial period of American philosophy is discovered by *Barbara MacKinnon, Harvey G. Townsend, David J. Hoeveler, Perry G. E. Miller, Vernon L. Parrington, Woodbridge I. Riley, Herbert W. Schneider* and other native historians and philosophers *Alex Bogomolov, Nikita Pokrovsky, Elena Starovyerova*. Nevertheless, the total number of studies of early American philosophy is still sparse.

This article contains the following aims: At first, carry out reconstruction of historical and philosophical worldview of the first Pilgrims in the New World; secondly, analyze religious and socio-political conditions in Europe and America in the 17th century; in Third, explore sources texts and commentary literature on electronic archives. Also, identify major historical events and circumstances that shaped the outlook of American Puritans, reveal the origins and meaning of providential motives in the philosophical views of American thinkers of the colonial period. Study on the history of American philosophy was seen the need to study the history of philosophy Early American period.

A characteristic feature of early American philosophy is the fact that the actual term "philosophy" was almost not used by the thinkers. Also, at different times that term was understood in different ways. For example, term "philosophy" the first colonists of the New World understood as a group of "liberal arts" (*artēs liberālēs*) (theology, rhetoric, mathematics, physics, etc.). Later, during the American Revolutionary War, American War of Independence, philosophy began partially identified with moral philosophy, common sense philosophy, economics and politics. From the 19th century idealism and pragmatism began to dominate in American philosophy, and in the 20th century, philosophy approaches to psychology, because philosophers began to be interested mainly consciousness, mind, logic, language and its use.

Professor *Francis Bowen* (1811–1890), Boston, Massachusetts, in "Modern philosophy from Descartes to Schopenhauer and Hartmann", 1877, after the *Auguste Comte* (1798–1857) classifies periods of the history of philosophy in three stages "First is the theological stage, in which all events, all causation, are referred to the action of super-human being. Second is the Metaphysical period, in which causative power is ascribed to metaphysical entities or abstractions, regarded as the occult sources or principles of phenomena, such as Substantial forms and Quiddities. Nature's horror of a vacuum, and even the modern doctrines of the attraction of gravitation, chemical affinity, and the like, when delusively considered as denoting real forces or powers, and not as a mere classification of results produced by these fictitious causes. The third stage is that of Positive Science, so called, in which these names are recognized as mere abstractions or

fiction, and both science and philosophy are restricted to the observation, classification, and prevision of phenomena" [2, p. 264]. Puritanism explained all phenomena as the manifestation of supernatural forces; the American idealism and deism matched metaphysical stage; materialism and realism correspond to the positive stage, which reduces all to the concepts of metaphysics.

On July 24, 1883 American transcendentalist *Franklin Benjamin Sanborn* (1831–1917) gave a lecture at The Concord School of Philosophy in which he expressed his views on the history of American philosophy: "In speaking of philosophy in America, I should hardly be called on to present any "History of Philosophy" at all, since there is nothing that can be distinctively recognized from the intellectual side as American philosophy – using the term as we do when we speak of the Indian, the Greek, the German, or the English philosophy. Our countrymen have been the followers of many systems, the inventors of none; for not even the transcendentalism of New England can be considered as a distinct American philosophy, though it comes nearer to that designation than any other. Nevertheless, I find it convenient, and even, in a high sense, very appropriate, to speak of philosophy in America as passing through certain unique and varied historical phases; only I use the broad and noble term Philosophy as indicating the guide of life, the exponent and directress of national existence, rather than a certain metaphysical insight, fruitful of speculation even when barren of results; such as was censured of old in the Athenians, later in the Schoolmen, and, less than a hundred years ago, in the Germans" [7, p. 401–402]. As the result of this speculation he made the conclusion that America, without such schools, as Europe did, has gone forward, ever since the landing of first Pilgrim Fathers, to make by practical illustration significant certain phases of speculative thought, ethical purpose, political views. He described three phases, roughly stated, are: the first one is the Puritanic Philosophy in 17th–18th century, culminating in *Jonathan Edwards* (1703–1758); the second one is the Philanthropic Philosophy in 18th–19th century, with *Benjamin Franklin* (1706–1790) as its type; the third one is the Negation of Philosophy in 19th century; the fourth one is the Ideal or Vital Philosophy, from second half of 19th century, with *Ralph Emerson* (1803–1882) as its best representative.

As mentioned above, this lecture was read at The Concord School of Philosophy which was looked like a wooden building in the forest. Similar classifications only emphasize the importance of early American philosophy in the history of American philosophical thought as the basis for its further development.

Going back to the colonial period, it should be noted, that political, social and cultural conditions and religious beliefs did not leave to intellectuals a lot of ideas for speculative research. This was the era of the Puritan ideals, pious patriarchal customs, so early American philosophy manifested itself mainly in theological works and church hymns and, later, in the works of historical and political subjects. Puritanism emerged as a trend in Calvinism, largely defined the outlook of the first settlers. Worldview first colonists of New England determined mainly Protestant ideas of deep inner faith, the ratio of man and society, and the problems of understanding the relation of man and God. These were the Congregationalists, who were forced to leave England because of religious persecution. The first passengers who arrived to the new colonies were Congregationalists; many of them were theologians, preachers, lawyers and political activists, also writers and others.

The sources for the historical and philosophical analysis of the early period of American philosophy are mostly legends, letters, and personal stories. There are various

community organizations in the United States today, such as, "Winthrop Society", "National Society Sons and Daughters of the Pilgrims", "Partnership of the Historic Bostons (USA)", which preserve the memory of the life and fate the first settlers who develop the first colony in the new continent. One of the goals of such partnerships is to work to create opportunities to freely distribute the text of original documents of the period by which researchers can learn about the religious, ethical, political views of first settlers, analyze their content and explore philosophy of colonial of thinkers. Not only similar companies stores such works, but also universities, libraries, collectors help to contribute to the history of the colonial era America, meet the ideals, dreams, motives, fears of people who decide to travel in one direction, and containing priceless historical and genealogical information. But above all, we have to analyze what made religious refugees seek refuge in other parts of the world, knowing all the risks of such travel. Despite the fact that North America was discovered by *Christopher Columbus* (1451– 506) in 1492, it took more than a century before hundreds of passengers sailing "Meyflower" were the first inhabitants of New England. Over a century in the Old World, significant religious, political, cultural and scientific changes pilgrims approached their "holy mission".

In the 16th century Reformation gave rise to the religious and political movement in Western and Central Europe. This movement criticized the Catholic Church and papal authority, and sought a return to biblical sources of Christianity. This religious struggle touched the ideas of church, faith, free will and determinism. The controversy between *Desiderius Erasmus* (1469–1536) and *Martin Luther* (1483–1546) demonstrates the rivalry views of Catholics and Protestants, since it is known that Erasmus did not accept the Reformation and the end of his life keenly argued with Luther regarding the doctrine of free will, which many Protestants questioned. Martin Luther called freedom using Latin word *figmentum*, which translates as *fudge*, thus stressing its character and nature [8, p. 59]. According to Martin Luther person dose exactly what directs God or devil. All regulations and laws are given to us for absolute performance. Such determinist is *John Calvin* (1509–1564), who argues that God's will is necessity of things. In the "Institutio Christianae religionis", 1536), he wonders what was "the freedom... of man..." [3]. Only those who have true faith in the heart, according to John Calvin are God's chosen for special sacramental mission. Discovering this ideas, we can look for sources of providential views of Protestants. This problem is evident that if God knows what Christian will make tomorrow, it is not a justification of sin, because sin will be committed in the future relative to humans. Freedom for Protestant becomes problematic illusory, because if "all of God", the Protestant has completely surrender to the will of God and immerse themselves in mystical contact with him. This internalization generates faith in personal vocation.

Thus formed on the ideas of Calvinism and Lutheranism first colonists outlook incorporates the following reasons: firstly, this earthly existence due to the constant hard work, there is no place for mortal sin – laziness, because it leads lose God's blessing. For the German Protestant Reformation occupation is not only job, but the way of life called in German – *beruf* (profession). It's interesting, that in German language this noun formed the verb – *berufen* what means "to call" and the adjective *berufen* – "called." Thus the term "work" demonstrates its ambiguity for Protestant. Secondly, on the one hand work is life, hard work, vocation, profession useful. On the other hand work is determinism, he has created a kind of fatalism – and if there is no free will, it is all in God's hands, but the idea remains

the unknowable. Thirdly, Puritan special aesthetics was cleared of unnecessary, because of hard work, humility and deep inner experience has left no place for luxury, but also art and science. The Bible was an example of the life and virtues; she determined all spheres of life. Fourthly, each member of the community had the right to participate in the management of the community, and as each community, like everyone in it are independent, it leads to the definition of personal historical significance of each. Every action, every deed, Puritan regarded as a historical fact, and so he completely responsible for everything. Fifthly, in matters of faith there is no authority, like the guidelines of *Francis Bacon*, the Puritans got rid of the last idol (*idolum*) who distortive their minds. The only semblance of authority remaining for Puritan is a view of the community. This means that the community is endowed with the authority and it needs more autonomy, what leads to manifestation of congregations. Congregations wanted absolute autonomy, it manifested in the form of separatism – independence from the state, including even the physical separation. This radical movement named after its ideological mastermind *Robert Brown* (1550–1633), whose followers were called Brownists. This characteristic was given by the British historian *Daniel Neal* (1678–1743) in his work the "History of the Puritans or Protestant non-conformists from the Reformation to the death of Queen Elizabeth", 1732, noting that the name of Robert Brown gave the name of a particular denomination disagree "Browne being domestic chaplain to the duke of Norfolk, his patron undertook to screen him; but the archbishop sent him word, that no place within her majesty's dominions was exempt from the jurisdiction of the commissioners, and therefore if his grace did not forthwith send up his chaplain, they should be forced to use other methods. This was that *Robert Browne* who afterwards gave name to that denomination of dissenters called Brownists; but his family and relations covered him for the present. Johnson was domestic chaplain to the lord keeper Bacon, at Goramhury, where he used to preach and administer the sacrament in his family: he had also some place at St. Albans and was fellow of King's college Cambridge" [5, p. 296]. In 1720, *Daniel Neal* published a paper entitled "History of New England", 1720, for which received an honorary M.A. from Harvard College. Although it is believed that the first concept "denomination" introduced American theologian *Helmut Richard Niebuhr* (1894–1962) in his book "The social sources of denominationalism", 1929, but the term was used by the Anglo-American historians long before. Indeed, the specific characteristic of the denomination (Brownists) is special intermediate state between sect and church. Puritans Denominations were in good relationships with other religions and beliefs.

However, any non-conformism eventually generates new conformism, and in this case undeniable belief in God forms the congregation as some kind of conformism. Congregationalism came about in 1580 as a result of division of the Presbyterian Church, and being a radical branch of English Calvinism, proclaimed the independence of each local community, that is – congregation. The main idea pursued by Congregationalists, was a radical rejection of the universal church as the fight against church bureaucracy.

Heavenly ideal does not deny personal well-being. In 1662, colonist *Phineas Pratt* described in his memoirs a story like he applied to the General Court to facilitate its difficult financial situation. Phineas Pratt clearly describes the religious situation at that time like "times of spiritual darkness". Holland, in his opinion, was the state that pro-

vided the greatest freedom of religion than any other. The biographies of European philosophers (*Descartes*, *Spinoza*, etc.) confirm that fact, just because they moved to Holland searching of freedom of deprivation and oppression. Searching of wealth Protestants moved from the Netherlands to Great Britain, and later went to the New World.

The intellectual level of the first settlers was high, due to the fact that almost all people read and commented Bible. That is why, in spite of optional education, every town in New England was obliged to hold church school. The population of New England in 1640 was about 20,000 people, four years before it was opened Harvard College, and in 1701 – a collegiate school, now a Yale University. Puritans organized a religious college (College of Rhode Island, now Brown University) in 1764, and Congregationalists – Dartmouth College in 1769. College of William and Mary in Virginia was founded in 1693, it was considered Anglican. In the 18th century lots of magazines, pamphlets, books and collections of religious hymns were published in the New England. In 1702 famous American thinker, preacher *Cotton Moser* (1669–1728) wrote the book "Magnalia Christi Americana", 1702, this multi-volume work is the history of settlement in the New England, included biographies of "American Saints" – civic and church leaders of the New England in 17th century. This work reveals the holy mission of the Puritans, who went into the desert to establish the kingdom of God. He writes in the preface to his book that God was so kind and pleased that has inspired thousands of people to achieve "...seeking first the Kingdom of God" [4, p. 9].

Conclusions. Firstly, congregation sought to the full independence in matters of faith and in the political, social and cultural issues. To ensure these needs there had to be not just to negotiate with European monarchs, but to seek an entirely new land for a new state. Secondly, Puritan axiology denies luxury, however does not deny success. Communities can have and use their funds to meet the needs of the community, for example to pay expensive transatlantic travel for hundreds of religious refugees. Thirdly, the belief in feature and calling the whole nation make first colonists feel like the biblical peoples. However, these ideas and the providential motives were forming the outlook of the Puritans. Religion and economy identified the first American in the New World.

Список використаних джерел / References

1. Покровский Н. Е. Ранняя американская философия. Пуританизм : учеб. пособ. для гу. фак-тов ун-тов / Н. Е. Покровский. – М.: Высш. шк., 1989. – 246 с.
2. Bowen F. Modern Philosophy from Descartes to Schopenhauer and Hartmann / F. Bowen. – Charleston : Nabu Press, 2010. – 514 p.
3. Calvin J. Christian Denominations Protestantism Post-Reformation Other Protestant denominations Reformed or Calvinistic Churches / J. Calvin. – Grand Rapids : Christian Classics Ethereal Library, 1845. – 2690 p.
4. Cotton M. Magnalia Christi Americana: or, The ecclesiastical history of New-England, from its first planting in the year 1620. unto the year of Our Lord, 1698 / M. Cotton. – London : Printed for Thomas Parkhurst, at the Bible and three crowns in Cheapside, 1702. – 816 p.
5. Neal D. The History of the Puritans, or Protestant Nonconformists from the Reformation to the Death of Queen Elizabeth / D. Neal. – London : Printed for R. Hett, 1732. – Vol. 1. – 592 p.
6. Niebuhr H. R. The Social Sources of Denominationalism / H. R. Niebuhr. – Whitefish : Kessinger Publishing, 2004. – 316 p.
7. Sanborn B. F. The Puritanic Philosophy and Jonathan Edwards / B. F. Sanborn // Journal of Speculative Philosophy. – 1883. – № 17. – P. 401–422.
8. Woodhead A. Considerations Concerning the Spirit of Martin Luther, and the Original of the Reformation / A. Woodhead. – London : Oxford, 1687. – 104 p.

Received Editorial Board 13.01.17

Я. Соболевський, канд. філос. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ СВИТОГЛЯДУ ПОСЕЛЕНЦІВ НОВОЇ АНГЛІЇ

В статті здійснено аналіз процесу становлення провіденціальних мотивів у світоглядних орієнтирах перших колоністів Нової Англії. Розкриваються основні риси пуританського світогляду, а також релігійні, політичні, економічні та соціокультурні передумови виникнення ідеї релігійно-месіанської богообраності протестантських конгрегацій. Визначено основні характеристики філософської думки Отців-засновників Нової Англії. Продемонстровано основні риси філософських поглядів пуритан, які полягають у провіденціальних поглядах, тверезому економічному розрахунку, апеляції до небесного ідеалу, особистісному внутрішньому релігійному переживанні та соціальному благополуччю.

Ключові слова: американська філософія, історія філософії, Бог, особистість, провіденціалізм, пуританізм.

Я. Соболевский, канд. филос. наук
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ МИРОВОЗЗРЕНИЯ ПОСЕЛЕНЦЕВ НОВОЙ АНГЛИИ

В статье осуществлен анализ процесса становления провиденциальных мотивов в мировоззренческих ориентирах первых колонистов Новой Англии. Раскрываются основные черты пуританского мировоззрения, а также религиозные, политические, экономические и социокультурные предпосылки возникновения идеи религиозно-мессианской богоизбранности протестантских конгрегаций. Определены основные характеристики философской мысли Отцов-основателей Новой Англии. Продемонстрированы основные черты философских взглядов пуритан, которые заключаются в провиденциальных взглядах, трезвом экономическом расчете, апелляции к небесному идеалу, личностном внутреннем религиозном переживании и социальному благополучию.

Ключевые слова: американская философия, история философии, Бог, личность, провиденциализм, пуританизм.

UDC 378:101.8](477)

T. Sobol, Candidate of Philosophical Sciences, Research Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PHILOSOPHY AS A METHODOLOGICAL BASIS OF COMPETENCE APPROACH IN SYSTEM OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE

In this article was analyzed the philosophical basis of competence approach in higher education in Ukraine (according to the functions of philosophical education), was substantiated the significance of philosophical approach in the formation of student competencies (because of critical thinking, which is formed by philosophical education), was proved that philosophical education gives for the graduates necessary qualities and some skills that are required for anyone who wants to be successful in the modern life of the Ukrainian society. They are: art of thinking (which helps you quickly to solve most of problems), creative approach to reality (that helps to integrate into the modern information society), critical perception of the world (which will facilitate to make a right decision), moral ethical and aesthetic attitudes, ideas, values (that are the foundation for the formation of your own life outlook), and ability to solve problems by different methods. Philosophical education can help people to adapt to innovations that characterize the modern world and form a person, who can improve himself / herself and has his or her own research position. Also, this article shows the general and professional competence of graduates of the faculty of philosophy with "bachelor" and "master" degree that will help professionals to work not only as scientists or lecturers, but also to hold executive positions in our country and abroad.

Keywords: competence, philosophy, competence approach, philosophical education, a graduate of the Faculty of Philosophy, Ukrainian education system.

Society can survive and develop only under conditions of adequate responses to the challenges of the social environment. The main characteristic of modern society is the rapid changes of ideas, information dissemination and accumulation of new knowledge. These processes have spread around the world primarily due to intensive development of information technologies and the integration processes in the society. Thus, intellectual work replaces physical labor and new requirements and principles appear in our life.

These challenges caused the changing of priority of higher education institutions from the accumulation of knowledge (qualification approach in education) to the forming of practical skills (competence approach). Others reasons of education changes are the globalization and integration processes in the Ukrainian society, the signing the Bologna Declaration, the rapid development of information technology and general access to large amounts of information. New global and market requirements facing modern Ukrainian society, demand the professionals with a certain culture of thinking, which are able to take responsibility for their actions and decisions and are able to adapt to different situations in life. At the moment, the main ability of the individual becomes to build his or her own life path and career development than to have academic knowledge in a particular area.

Satisfaction of these requirements means to own the following different competencies which are researched by

many scholars: T. M. Baybara, N. M. Bibik, V. O. Bolotov, S. P. Bondar, I. H. Yermakov, I. A. Zymnya, V. O. Kal'ney, V. V. Krayevs'kyy, A. K. Markova, O. I. Pometun, V. V. Syerikov, O. Ya. Savchenko, A. V. Khutors'koy, S. Ye. Shyshov tried to improve pedagogical basis of competence approach; S. P. Bondar, I. V. Hushlevs'ka, O. M. Dakhin, I. H. Yermakov, I. A. Zymnya, O. K. Korsakova, A. K. Markova, O. I. Pometun, O. Ya. Savchenko, A. V. Khutors'koy, S. Ye. Shyshov researched the structure of competences; L. I. Parashchenko, O. I. Pometun, O. Ya. Savchenko, O. A. Yarulov studied the main groups of competences (occupational and general); O. I. Lokshyna, O. V. Ovcharuk, E. Abel, K. Abroms, A. Zoln, Dzh. Dumas, P. LaFrynyer, Zh. Mayz, Dzh. Raven explored the development tendency of competence approach in the modern education system of west Europe; I. H. Yermakov, D. O. Puzikov tried to create the model of competent graduate [5, c. 78–79].

However, despite the many achievements in the direction of development and the importance of competences in today's society, there are still many unsolved problems. For example "what theory and strategy can be the foundation stone of educational competence approach?" Different researches have different views. So, the purpose of this article is to study the role of philosophy and the importance of philosophical education in the forming of competent specialist. For implementation of this goal we need to show the

qualities and skills of the graduate of Faculty of Philosophy (by the socio-philosophical analysis of information and facts). Secondly, with the help of the methodology of system analysis, to improve the impact of philosophy ideas on the creation of competence approach.

Modern conditions of life put forward their demands to the future professionals – the driving force of development of any country and showed the importance of philosophical education. A real professional, in addition to basic professional knowledge, must have many different qualities and skills (which can be received by philosophical education), such as: the art of thinking, which allows you quickly solve most of problems; creative approach to reality, which helps to integrate into the modern information society; the critical perception of the world, which will facilitate to make a prudent decision, to analyze and search for new information. A specialist must know all methods of cognition and activity, searching for evidence and verification of the validity of any knowledge. At the same time, mentioned properties stimulate person's desire to self-development and self-education, without which it is impossible to adapt to today's changing world. That is why some scholars have pointed out the necessity of transition to a new educational system, which is based on competence approach and focuses on the formation of essential qualities and skills of innovative person who is able to search and can make unconventional decisions. It will be inventive and creative person. Ingenuity becomes the archetype for innovation person and leading purpose of training is the formation of her / his own research position. So currently in the educational activities the transition process from the "memory school" to the "Institute for works with thinking" becomes very important [1, c. 37].

Significant, if not a major role in the formation of such innovative, broad-thinking person plays philosophical education, the purpose of which is to help everyone to develop and improve philosophical, spiritual, moral, aesthetic attitudes, ideals, values and necessary skills and qualities. It will help people to live through all difficulties and troubles in their lives and achieve success [6]. The specificity of philosophizing – is a constant movement of thought, and the desire to comprehend, to understand, to change something in ourselves. Also it is an incentive to improve ourselves and our spiritual sphere. Intellectual potential is formed thanks to the improvement of the capacity of the spiritual sphere of social humanitarian development by improving the citizens' education that helps people to adapt to innovations that characterize the modern world.

One of the most important functions of a philosophical education is to develop critical thinking which is one of the most important requirements of the modern person, and current labor market really needs such "educated, skilled and mobile workers", who can effectively use his or her mind. Today this quality, which includes skills of argumentation, flexibility and ingenuity of minds is very demandable in current life and it should be the main quality of innovative person. Critical thinking was an urgent need for life in the modern world because this complex skills let us correctly solve a wide range of practical problems in any professional activity, human relations (situation of moral choice), scientific activities, in daily life, etc. [7, p. 12].

Only the ability to think, which is taught by philosophy, is a condition for the possibility of competence approach creation. That is why today we can say that philosophical education is able to lay the foundations for forming of personal and general (common) competence which should have each person. Philosophical thinking appears when we begin to understand the philosophical problem as our own when we want to solve this problem for ourselves and create our own ways for its solution. It is the way of our mind's

practice. Philosophical thinking is the ability to use certain methods of information processing that allows receiving desired result. Philosophical thinking helps to give positive or negative assessment of some aspects of reality. This type of thinking includes logical thinking and based on reasoning, evidence, refutation, criticism and self-criticism. At the same time, competence is the ability to successfully meet the needs or carry out tasks successfully" [8, p. 4], that is impossible without using critical thinking.

According to the researcher of competencies in education L.M. Ovsiyenko, competence approach in higher professional education provides learning by actions, the essence of which is that the students are working on the acquisition and expansion of independent experience of solving the real problems. Students, according to this approach, learn and develop the ability to adapt to any unusual situation and find a rational solution [4, c. 47].

Only philosophy makes the students solve different problems by using their own thinking and practice of solving various theoretical problems. In addition, philosophy gives a person the desire to search for truth, self-improvement and self-education. It teaches to overcome obstacles on the thorny path of science and develop a character.

The graduates of faculty of philosophy have all key competencies that were identified by the Council of Cultural Cooperation Council of Europe (Strasbourg, France): 1. social and political competences help people to realize their life position and civil rights, to take social responsibilities and when it could be necessary, to perform the functions of leader; 2. Information competence includes the ability to acquire, select and implement the information according to existing requirements; 3. personal competence related to the ability to self-improvement, self-development, organize themselves effectively and use our own resources, to have the capacity for critical and creative thinking, understanding of the problem and ability to cope with it [2, c. 12–16]. 4. communication competence provides the ability to interact with people (effectively communicate and establish and maintain business contacts, observing the norms and rules of communication), work in teams, collaborate with different sectors of the population, present themselves by means of verbal communication, listen to the companion and very reasonably defend your own position and views, motivate interlocutor to continue dialogue, properly resolve conflicting points in the communication and evaluate the success of the situation of communication [3].

The graduates of the faculty of philosophy is able to reasonably expressing their thoughts (thanks to the visiting of informative lectures), successfully speak to the audience (having experience of participation in different science conferences and round tables), is able to prove his point of view clearly and logically (due to the hard work in seminars and dialogic interaction with the audience because the dialogue is the main decision-making method that required the substantiation of your view and arguments which approve or disapprove your future actions), is able to reach a consensus and agreement with the audience (using the principles of rhetoric, epistemology, hermeneutics and practical philosophy, that show the relationship between language and thinking, verbal and nonverbal strategies). These skills fully correspond to the key competence and are the basic characteristics of highly skilled professional who can successfully work not only in the national labor market. He is able to integrate into the world highly developed society where the ability to reasoned dialogue in addition to professional qualities, is a means of realization of personal goals and ambitions.

Beside, graduate of the faculty of philosophy with a degree of "bachelor" whose professional qualification is intern

researcher in philosophy, is able to create databases of various levels, to apply interdisciplinary methods of establishment of key base of the identified problem and assess intellectual phenomenon or events. Also a graduate with bachelor's degree can skillfully perform initial philosophical analysis of the primary problems using different methods. This process needs such general professional competence as the possession of means and methods of logical analysis. The ability to conduct analytical research work entails mastering of such general cultural competence as the ability to abstract thinking, analysis and synthesis.

A graduate of the faculty of philosophy also can provide work of the various intellectual teams in solving urgent practical issues: round tables, conferences, discussions, panels and more. Thus, the expert of philosophy also knows how to plan, organize and manage his professional work and the work of various groups.

Graduate of the faculty of philosophy with "master" degree, who according to the diploma can work as a junior research associate and lecturer of the university, first, has the knowledge and expertise of educational programs of bachelor and can distinguish a top problem in a certain area of research a particular field of science or science together. So he can himself formulate his own specific tasks and carry out their deep development. In addition, he can apply the skills of production of scientific research in solving urgent problems of philosophy in an integrated interdisciplinary dimension that requires ownership of in-depth knowledge of modern problems of philosophy, and the willingness to offer arguments to justify their solutions (in-expertise). Master's graduates can also perform methodologically completed philosophical analysis of different problems. This process requires the possession of methods of scientific research, the ability to formulate new goals and achieve new results in the relevant subject area (professional competence). Also an expert on philosophy can make educational materials to the curriculum of the institution or organization. This requirement cannot be done without such general professional competence as the ability to solve standard tasks of professional activities on the basis of bibliographic and information culture.

Another professional competence held by all graduates of the faculty of philosophy is the ability to use in practice the ability to organize research and project work and skills of preparation of official documents, that give the ability to generalize the results of scientific research in the form of a scientific report, scientific printed and electronic products. Mandatory skill of graduate with "master" degree is the ability to conduct educational activities in philosophy area within the sector and related spheres, scientific seminars that require special skills to use in-depth expertise on the philosophical disciplines.

But the main professional competence of the scientist is the ability and willingness to conduct research, observing all

the principles of academic ethics and a willingness to take responsibility for the results of scientific work. These skills allow to provide scientific research in the framework of the sectorial scientific subjects, to publish scientific results in the sources, which are contained in scientometric databases.

After analyzing the ability and skills of graduates of the faculty of philosophy we can confidently say that they have such competencies that meet the needs of not only scientific challenges but also necessary for the successful daily activities in any sphere of public life.

Thus philosophy plays an important role and in the personal life and in all education system of Ukrainian society. Philosophical education helps to answer the life challenges, adopt cultural values and orientation of the modern world, helps to understand the world and to find the place in it, encourages self-education and the ability to use the acquired knowledge and skills, develop self-identity and individuality, rationality and ability to self-improvement. Moreover, the theory of philosophy focuses in research activities, teaches to create and develop our own scientific research methods and scientific approaches to reality. At the same time, philosophical education aims to create not only a professional scientist, but also a reasonable politician, a successful leader, a devoted public servant, teacher or lecturer and anyway it can form the wise intelligent citizen because this education can provide all competences for successful life.

References:

1. Андрущенко В. Філософія освіти : навч. посіб. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 329 с. (Rodyhina I. V. Competence approach in education: the philosophical basis).
2. Иванова Е. О. Тенденции развития образования в условиях информационного общества / Е. О. Иванова // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – С. 12–16. (Ivanova E. O. Tendencies of Education Development in Conditions of Information Society).
3. Овсієнко Л. М. Сутність понять "компетенція", "компетентність", "компетентнісний підхід", "якість освіти" у світлі сучасної освітньої парадигми / Л. М. Овсієнко // Науковий вісник Донбасу. – 2013 (<http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13olmsop.pdf>) (Ovsiyenko L.M. The essence of notions of competence, competence-based approach, and education quality in relation to modern paradigm of education).
4. Овсієнко Л. М. Проблеми впровадження компетентнісного підходу в процес підготовки майбутніх педагогічних кадрів / Л. М. Овсієнко // Українська мова і література в школі. – 2011. С. 46–48. (Ovsiyenko L.M. Problems of implementation of competence approach in the training of future teaching staff).
5. Родигіна І. В. Компетентнісний підхід в освіті: філософський базис / І. В. Родигіна // Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації: матеріали методол. семінару 3 квіт. 2014 р., м. Київ : у 2 ч. – К. : Ін-т обдарованої дитини НАПН України, 2014. – Ч.1. – 370 с. (Rodyhina I. V. Competence approach in education: the philosophical basis).
6. Федотова Л. Ф. Роль філософії в якостевій підготовці спеціалістів технічного профіля / Л. Ф. Федотова // Современные научные исследования и инновации. – 2015 (<http://web.snauka.ru/issues/2015/05/53022>) (Fedotova L. F. The role of philosophy in quality training of technical specialists).
7. Lipman M. Critical thinking: What can it be? / M. Lipman. – Institute of Critical Thinking. Resource Publication, 1988. – 12 p.
8. OECD. The definition and selection of key competencies. Executive Summary. – Paris : OECD, 2005. (www.oecd.org/pisa/35070367.pdf.)

Received Editorial Board 11.01.17

Т. Соболь, канд. філос. наук, мол. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФІЛОСОФІЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються філософські основи компетентнісного підходу у вищій освіті України, обґрунтовується значення філософського підходу до формування компетентностей студента, доводиться, що філософська освіта формує у випускника якості та здібності, які потрібні будь-якій людині для успішного життя у сучасному українському суспільстві. Також ця стаття висвітлює загальні та професійні компетентності випускників-бакалаврів та випускників-магістрів філософського факультету, які допоможуть фахівцям працювати не лише науковцями чи викладачами, але й обіймати керівні посади як у нашій державі, так і поза її межами.

Ключові слова: компетентність, філософія, компетентнісний підхід, філософська освіта, випускник філософського факультету, система освіти України.

Т. Соболев, канд. філос. наук, мл. науч. сотр.
 Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ФИЛОСОФИЯ КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

В данной статье анализируются философские основы компетентностного подхода в высшем образовании Украины, обосновывается значение философского подхода к формированию компетенций студента, доказываемая, что философское образование формирует у выпускника качества и способности, которые нужны любому человеку для успешной жизни в современном украинском обществе. Также данная статья освещает общие и профессиональные компетентности выпускников-бакалавров и выпускников-магистров философского факультета, которые помогут специалистам работать не только учеными или преподавателями, но и занимать руководящие должности, как в нашем государстве, так и за ее пределами.

Ключевые слова: компетентность, философия, компетентностный подход, философское образование, выпускник философского факультета, система образования Украины.

УДК 177.61

В. Туренко, канд. філос. наук, мол. наук. співроб.
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ФІЛОСОФСЬКА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЛЮБОВІ ТА ДРУЖБИ У ПОЛІТИЧНИХ ТРАКТАТАХ ПЛАТОНА

У статті здійснюється аналіз специфіки та особливостей погляду Платона на любов і дружбу в контексті його політичних діалогів, а саме "Закони" та "Держава". У статті обґрунтовується, що, на відміну від класичних "амурологічних" праць Платона ("Бенкет", "Лісід", "Федр"), у політичних діалогах робиться акцент саме на союзі між чоловіком та жінкою. Висвітлюється розуміння давньогрецьким мислителем подружніх стосунків як єдиного вірного прояву любові, а також його фундаментальну значущість не лише в особистісному контексті, але й у державному, суспільному.

Ключові слова: Платон, "Політика", "Закони", любов, дружба філософія любові, людина, життя, суспільство, благо.

Актуальність теми цього дослідження обумовлена тим, що наразі в суспільстві спостерігаємо тенденції, які західними дослідниками йменуються як "хаос любові" (У. Бек), або "рідка любов" (З. Бауман). Ці процеси роблять виклик стосовно розуміння як фундаментальних етичних категорій, таких як любов, свобода, відповідальність, справедливість, так і людської природи загалом. Така ситуація спонукає звернутися до філософської думки як джерела глибинної мудрості про універсальні феномени буття особистості, у т. ч. і любові.

Однією зі знакових постатей в історико-філософському дискурсі в контексті осягнення ідеї любові, безперечно, є Платон. Саме він перший з європейських мислителів запропонував власну і чітко виражену концепцію любові, яка визначила подальшу долю багатьох розвідок та течій стосовно осягнення даного екзистенціалу. Однак варто зазначити, що дослідження стосовно експлікації любові в інших діалогах Платона (на відміну від "Федра" та "Бенкету" чи "Лісида"¹) є за кількістю значно скромнішими. Хоча, на нашу думку, це не є обґрунтованим. У запропонованій статті ми спробуємо передусім окреслити специфіку розуміння любові в інших діалогах давньогрецького мислителя.

Загалом варто зазначити, що Платон у поглядах на любов у пізніх діалогах має зовсім іншу позицію. Якщо відкріємо діалог "Закони", один з найбільш значущих, який був написаний давньогрецьким філософом наприкінці життя, то виявляється, що в ньому він засуджує гомосексуалізм. Описуючи "культури любові" у різних в полісах Стародавньої Греції, Платон пише в вищезначеній праці: "До того ж ймовірно, що ці заклади (гімназії та сис-

ситії² – В. Т.) перекутили існуючий не тільки у людей, але навіть і у тварин давній і природний закон, що стосується любовних насолод. І в цьому можна звинувачувати насамперед ваші держави, а також і ті з інших держав, де найбільше були розповсюджені гімназії. Як не дивитися на подібні речі, жартівливо або серйозно, доводиться зауважити, що насолода від з'єднання чоловічої природи з жіночої, що тягне за собою народження, дана нам від природи, з'єднання ж чоловіка з чоловіком і жінки з жінкою – протиприродно і постало як зухвала спроба людей, які некеровані в задоволеннях [Leg.646b-d]."

Він каже, що єдиний тип сім'ї, який має підтримувати держава – це біологічна одиниця, шлюб між "одним чоловіком і однією жінкою" [Див.: Leg.836c]. Тому у третій книзі "Закони" він зазначає, що завдання держави виховувати громадян в тому, що треба любити, а що ненавидіти [Див.: Leg.653c]. У цьому контексті давньогрецький мислитель наголошує про соціальну значущість людських почуттів, про їх вплив на ті чи інші соціальні процеси та події. Для того щоб правильно наставляти, треба поєднувати розум та любов [Див.: Leg.688b]. Платон як і в молодості, так і на схилі років дотримується думки, що розум та любов не протилежні одне одному, але їх синтез здатен допомагати людям по життю.

Навчатися любити та ненавидіти треба через те, що варто розуміти про хибність надмірної любові до себе. Платон застерігає учнів та засуджуючи дивиться на даний прояв любові. Він у п'ятій книзі "Закони" пише: "зло це полягає ось у чому: кажуть, що кожна людина за своєю природою любить сама себе і що такою вона і повинна бути. Але воістину в кожному окремому випадку винуватцем усіх учинків людини виступає як раз її надмірне себелюбство. Бо той, хто любить – сліпий щодо коханої, тому погано може судити, що справедливо, добре і прекрасно, і завжди схильний віддавати перевагу перед істиною тому, що їй притаманне. Хто має намір стати видатною людиною, той повинен любити не

¹ Див.: Price A. W. Love and Friendship in Plato and Aristotle / A. W. Price. – Oxford : Clarendon Press, 1989. – 278 p.; Levy D. Eros and Socratic Political Philosophy / D. Levy. – New York : Springer, 2013. – 202 p.; Babut D. Peinture et dépassement de la réalité dans le "Banquet" de Platon, "Revue des études anciennes". – Lyon, 1980. – t. 82. – P. 5–29; Brooymans L. Philia, Eros and Philosophy: Socrates' Search for the Friend in Plato's Lysis/ L. Brooymans // Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Arts Department of Political Science Brock. – Ontario : University St. Catharines, 2007; Corrigan K. Plato's Dialectic at Play: Argument, Structure, and Myth in the Symposium / K. Corrigan, E. Glazov-Corrigan. – Philadelphia : University Park, PA ; The Pennsylvania University Press, 2004; Cummins W. J. Eros, Epithymia, and Philia in Plato / W. J. Cummins // Apeiron. – 2011. – Vol. 15. – Issue 1. – P. 10–18

² Сиситії – у Стародавній Греції, насамперед серед дорійців – спільні трапези для громадян, найбільше відомі на Криті і в Спарті, також згадуються в Мегарах і Коринфі. Спільні бенкети героїв згадуються ще Гомером. У спартанців ці трапези також називалися фідітії, а на Криті – андрії.

себе і свої якості, а справедливість, здійснювану ним самим або кимось іншим.

Через цю саму помилку виникає і те, що всім своє власне невігластво здається мудрістю. Тому ми і вважаємо, що знаємо все, тоді як ми не знаємо, можна сказати, нічого. Ми не дозволяємо іншим робити те, чого не вміємо, намагаємося все робити самі і неминуче помиляємося. Ось чому кожна людина повинна уникати надмірного себелюбства, завжди шукати тих, хто краще за неї і не соромитися ставити їх вище за себе" [Leg.731a-732b].

Цікавою сентенцією Платона в цьому діалозі про три види дружби: "Отже, дружба, яка заснована на протилежностях, страшна, дика і тільки іноді приводить до спільності нас, людей. Дружба, яка заснована на схожості, лагідна і єдина все життя. У дружбі, що виникла через поєднання цих двох видів, передусім нелегко розпізнати, до чого прагне людина, яка відчуває цей третій вид потягу. Далі, стан такої людини важкий, оскільки ці два види почуття тягнуть його в протилежні боки: одне спонукає його торкнутися квітучої юності, інше йому це забороняє. Адже хто бажає тіла і жадає квітучої юності, немов дозрілого плоду, той прагне нею насититися; він зовсім не цінує душевних якостей предмета своєї любові" [Leg.837b-c].

Останній вид дружби передбачає те, що "друг – це людина, з якою реальність загального досвіду стає для нас постійною. Він той, до кого ми природно і не замислюючись звертаємося не тільки в найбільш доленосні моменти свого життя – у пошуках більш глибокого розуміння, прозоріння і співпереживання, а й для того, щоб поділитися тривіальними подробицями наших буднів" [7, с. 185]. Такі друзі відчувають, що вони існують непоодинокі, а їхній досвід єдиний. Така ситуація обумовлює власний "словник" та секрети між друзями.

Один із сучасних теоретиків філософії дружби П. О'Каллаган зазначає з приводу цього: "секретність" полягає не стільки в конкретних речах, які бережуть друзі від усіх інших, а в унікальному характері спілкування. Це діалог, який не схожий на жоден інший, світ, де існують тільки ці друзі, що створюється особливими властивостями їх зв'язку одне з одним. Це може проявлятися в зрозумілих лише їм жартах, прізвиськах, ефемізмах та інших особливостях їх спілкування. Такі риси створюють власну мову дружби, що неминуче приховується від усякого зовнішнього впливу [7, с. 183].

Тому, "у кого прагнення до тіла є чимось другорядним, – зауважує Платон, – той швидше споглядає, ніж бажає, оскільки душею пристрасно прагне до душі іншого і вважає безперечною зухвалістю задовольняти свої бажання тілом коханого. Він сором'язливо шанує розсудливість, мужність, великодушність і розумність, і єдине його бажання – це завжди зберігати чистоту разом з таким же чистим предметом любові. Такий цей третій вид потягу, поєднаний з тих двох; в якості третього виду ми його і розібрали. Якщо є стільки видів потягу, невже треба їх усі заборонити законом і від них відмовитися? Ні, зрозуміло, що ми хотіли б, щоб у державі нашій існував той вид потягу, який пов'язаний з чеснотою і змушує юнака прагнути до досягнення вищої досконалості. А інші два види потягу ми заборонили б, якщо тільки це можливо" [Leg.837c-d].

Якщо в основі дружби саме душевне, чеснота, то про таку дружбу можна сказати думкою Д. Форда: "є люди, які живуть в нас, належать самій серцевині нашого "домашнього життя" у собі. Ми завжди живемо в їх присутності, незалежно від їх фізичної наявності...Вони настільки всередині нас, наскільки і ззовні. Навіть якщо

вони на іншому кінці світу або мертві, вони постійно перед нами і всередині нас" [10, р. 107]

Варто зазначити, що Платон критично дивиться на ті вияви міжособистісних взаємин, коли в центрі ставить виключно тілесне, тобто таке, що має тимчасовий, мінливий характер, але з повагою та похвалою до тих проявів дружби та любові, які в основі своїй мають душевне. Безумовно, у цьому трактаті давньогрецький мислитель як продовжує певною мірою деякі думки про любов, що лунали у "Бенкеті" та "Федрі", так і їм прямо і гостро опонує, що безпосередньо свідчить про еволюцію його поглядів на даний фундаментальний екзистенціаль людського існування. Подібні думки до сентенцій із "Законів" можна углядіти і в іншому трактаті цього античного філософа, а саме в "Державі"

На думку західного амуролога І. Сінгера, у діалозі "Держава" – погляд Платона на стать і любов перевершує за глибиною усе, що він говорить в "Бенкеті", в "Федрі" і навіть в "Законах". У "Державі" він стверджує, що ми всі створені для пошуку блага. І коли ми закохані, тіло використовується в цьому пошуку як інструмент інстинктивних репродуктивних сил. Фрейд назвав би їх лібідальним прагненням до гетеросексуальної любові, до злягання.

Згідно з поглядом Платона, усе це добре і природно, але не в цьому кінцева мета людства. Адже, на його думку: "І ось, коли ми зберемося, більшість з нас з печаллю згадають жадані задоволення юності – любовні втіхи, пиятики, гулянки тощо – і говорять, що тепер це для нас велика біда: ось тоді було життя, а це хіба життя! А деякі люди похилого віку скаржаться на родичів, які обмежують їхню волю і водночас кажуть, що старість заподіює їм безліч труднощів та випробувань. Як на мене, Сократ, вони марно її звинувачують: якби вона була причиною, то і я відчував би те ж саме, якщо вже я постарів, та й всі інші, хто мені ровесник" [Res.329a-b]. Відповідно до цього найважливіше – подолати імператив тіла в пошуку блага, і це єдиний шлях, яким люди можуть наповнити своє духовне буття і знайти цінність і справжню красу в житті.

Як зробити цей перехід від сексуальних імпульсів юної істоти до інших, більш піднесених інтересів? Платон відповідає, що треба займатися гідними справами, а саме – мистецтво і розуміння естетично прекрасного, створення гідного суспільства, пошук наукових істин і інші способи пізнання, що відкривають іншу реальність та котрі не зводяться просто до злягання. Правильною реакцією на сексуальний інстинкт Платон вважає різноманітність зв'язків. Нехай злягань буде стільки, скільки хочеться, настільки рано, як ви того забажаєте, і з тим, на кого, неважливо, хто це і якої статі. І ви виявите, що об'єкти вашої сексуальної активності усі однаково. Повністю випробувавши секс, ви потім його переросте – пророкує Платон [9, с. 44].

Наприклад, хтось дуже любить певну їжу, чи то піцу, або м'ясо. Людина зазвичай виликовується від цього, якщо одного разу настільки цього наїстися, що апетит пропав. Після цього їй вже ніколи не буде хотіти цього так, як раніше, тому що вона саму себе нагодувала ним до нудоти. Те саме Платон говорить і щодо злягання – насититися їм настільки, наскільки дозволяє суспільство, у ранньому віці. Таке ставлення дуже нагадує те, що зустрів антрополог Броніслав Маліновський на островах Тихого океану на початку ХХ століття. За його спостереженнями, молодь там могла робити все що завгодно, і батькам було все одно. Це просто секс. Йому не надавали особливого значення. Концепція Платона полягає в тому, що необхідно очиститися від фанатичної пристрасності, яка спровокована гормональними інсти-

нктами, які присутні у людини в період дозрівання, щоб підготувати її до репродуктивних потреб виду – варто отримати стільки, скільки можливо, і потреба в сексі перестане бути рушійною силою, і вже точно не буде головною мотивацією у житті [9, с. 44].

Як бачимо, Платон у цьому діалозі піднімає проблему розрізнення любові та бажання. "Об'єктом бажання, згідно філософської думки, є те, на що спрямовано свідому увагу суб'єкта, що усвідомлюється ним як "очевидна причина" його активності і "лежить на поверхні" мети його прагнень. Отримання об'єкта у володіння і володіння їм є виконання бажання, яке може супроводжуватися задоволенням або, навпаки, принести розчарування. Предмет – це те, що тільки і може задовольнити бажання; це "об'єктивна" мета бажання, що задається самою його логікою і підкоряється закону задоволення. Предмет бажання за природою трансцендентальний. Збіг предмета і об'єкта бажання може бути позначено як щастя, блаженство, воно сприймається суб'єктом бажання як вище благо і створює задоволення. Жодне бажання не може бути задоволено абсолютно; "Матеріальним закінченням" бажання є "нова" особистість того, хто символічно вже володіє бажаним; "Ідеальним закінченням" бажання є набуття його суб'єктом шуканої справжньої нескінченності (ідеї змістовної свободи)" [5, с. 11].

Також варто зазначити, що з погляду філософії, є найбільш вагома і тонка причина розмежовувати любов і бажання. "Власне кажучи, як пише Х. Ортега-і-Гассет, бажати чогось – це означає прагнути володіти ним, причому під володінням так чи інакше розуміється включення об'єкта в нашу життєву сферу і перетворення поступово в частину нас самих. Саме тому бажання вмирає негайно після того, як тобі дане; володіння для нього смерть. Навпаки, любов – це вічна незадоволеність. Бажання пасивне, і бажаю я, по суті, одного – щоб об'єкт бажання кинувся до мене. Я живу в надії на притягання до мене всього сущого. І навпаки, у любові, як ми ще переконаємося, усе перейнято активним початком. Замість того щоб об'єкт наближався до мене, саме я прагну до об'єкту і перебуваю в ньому" [6, с. 352].

Відповідно до цього і у "Тімеї" можемо зустріти наступну думку давньогрецького мислителя: "насправді любовна некерваність є недугою душі, що найчастіше народжується з вини однієї-єдиної речовини, яка сочиться кризь пори кісток і розливається по всьому тілу. Коли так звану нестримність в задоволеннях засуджують як добровільну ваду, це засудження майже завжди несправедливе: ніхто не поганий з доброї волі, але тільки погані властивості тіла або невдале виховання роблять лиху людину поганою, притому завжди до його ж нещастя і проти його волі" [Тім.86d-e].

Тому, на думку Платона, цілком є логічним те, що: "в старості виникає цілковитий спокій і звільнення від усіх цих речей; вщухає і припиняється напруженість (тілесних – В. Т.) потягів, повністю виникає таке самопочуття, як у Софокла [8], тобто почуття позбавлення від багатьох шалюючих владик. А їм і домашнім стражданням причина одна – не старість, Сократ, а самий склад людини. Хто вів життя впорядковане і був людиною добродушною, тому і старість лише в міру важка. А хто не такою особистістю, тому, Сократ, і старість, і молодість буває в тягар" [Res.329d].

Тому Платон у побудові ідеальної держави намагається встановити певні закони стосовно любовних практик: "У створюваній нами державі ти встановиш, щоб закоханий був другом своєму улюбленцю, разом з ним проводив час і ставився до нього як до сина в ім'я прекрасного, якщо той погодиться. А в усьому іншому нехай

він так спілкується з тим, за ким доглядає, щоб ніколи не могло виникнути навіть припущення, що між ними є щось більше. В іншому випадку в його адресу буде докір в грубості і в нерозумінні прекрасного" [Res.403b].

Що ж може представляти грубе в дискурсі любові? На думку класика естетичної думки Т. Адорно, грубе пов'язано з тим, що неоформлене, необроблене, сире [1, с. 419], іншими словами – недосконале. Але чи може бути у любові щось недороблене, недосконале? Якщо виходити з того, що людина – все ж недосконала істота, то все, що він відчуває в своєму житті, переживає, може мати також певні недосконалості.

Російська дослідниця В. Самохвалова у зв'язку з цим зазначає: "Можливо, розуміння потворного в його власному розумінні пов'язане з тим, що, як вважає, наприклад, Н. А. Бердяєв, потворне, як і зло, виникає внаслідок якогось спотворення первинного (божественного) "задуму про предмет" у процесі реалізації цього вихідного "проекту" у досить відсталій і інертній матеріальній формі, здатної, в силу своєї брутальності, відхилити земний зразок від ідеально заданої програми" [8, с. 36]. Отже, грубе в дискурсі любові – це різного ґатунку недосконалості. Вони можуть виявлятися, як відразу (на початку), так і протягом всього розвитку історії кохання.

Також Платон каже, що розсудок (підкреслимо – саме розсудок, а не любов) несумісний з любов'ю. Він зазначає, що розсудливість несумісна з любовними насолодами [Res.389d]; схожу думку можна згадати і в діалозі Протагор [Див.: Prot.352c]. Загалом варто зазначити, що "Любов боїться розсудку; розсудок боїться любові. Одне наполегливо намагається обійтися без іншого. Але, коли це їм вдається, чекай біди. Такі, у найбільш короткому викладі, мінливості любові і розсудку. Відокремлення їх один від одного означає катастрофу. Але в їхньому діалозі, якщо він трапляється, тільки іноді народжується прийнятний *modus vivendi* (перемір'я між розсудком та любов'ю – В. Т.). Розсудок і любов говорять на різних мовах. Насправді любов і розсудок набагато рідше обмінюються думками, ніж просто намагаються перекинути один одного" [3, с. 205].

Тому логічною виступає думка давньогрецького мислителя про те, що, якщо людина любить посправжньому, то це здійснюється прекрасно та скромно [Res.410e]. Схожу думку про те, що можна любити лише прекрасне, маємо і в іншому діалозі, а саме у "Харміді" [Див.: Charm.167e]. Так, насправді афінський мислитель усвідомлював, що "для душі, яка завантажена земними справами і яка втратила крила настільки, що їй уже не до снаги піднятися до вершин істинного, залишається один шлях, коли в неї знову почне рости крила і повернеться здатність літати. Це шлях любові та мистецтва, любові та прекрасного" [4, с. 279]. Тому саме почуття прекрасного, яке виникає тільки на шляху любові – здатне людину зробити особистістю, позбавити всіляких тваринних інстинктів, надати їй людяність.

Якщо любов здійснюється прекрасно, то одним з її моментів є тотальність: Варто зазначити, що у трактаті "Держава" лунає думка і про всеохопність любові. Платон суворо говорить: "Чи треба нагадувати тобі, чи ти пам'ятаєш сам, що якщо, на наш погляд, людина щось любить, вона повинна, якщо тільки правильно про неї говорять, виявляти любов не тільки до якогось боку того, що вона любить, залишаючись байдужою до іншої, але, навпаки, їй повинно бути дорого все" [Res.474e]. На думку давньогрецького мислителя, любов передбачає специфічну рівність. Вона полягає в такому: якщо ми любимо певну якість, рису, чесноту, то любимо її не лише в рідних, близьких, але й усіх інших людях. Тому є хибними наші відчуття чи сприй-

няття, якщо у рідних ми ту чи іншу характеристику любимо, а в інших ні.

Таким чином, проаналізувавши в загальних рисах філософське розуміння любові та дружби у трактатах Платона "Держава" та "Закони", можемо зробити такі висновки:

1) Платон, на відміну від класичних "амурологічних" праць ("Бенкет", "Лісід", "Федр"), у політичних діалогах робить акцент саме на союзі між чоловіком та жінкою, який, на його думку, є єдино правильним проявом любові, а також акцентує на його фундаментальній значущості не лише в особистісному контексті, але й у державному, суспільному.

2) Давньогрецький мислитель наголошує, що в основі дружби має бути не щось, що має в собі мінливий характер, але щось душевне, вічне та нездоланне, і цим, на погляд античного філософа, є та чи інша чеснота.

Список використаних джерел / References

1. Адорно А. Эстетическая теория / А. Адорно. – М. : Республика, 1991. – 527 с.

В. Туренко, канд. филос. наук, мл. науч. сотр.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

ФИЛОСОФСКАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ ЛЮБВИ И ДРУЖБЫ В ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАКТАТАХ ПЛАТОНА

В статье осуществляется анализ специфики и особенностей точки зрения Платона на любовь и дружбу в контексте его политических диалогов, а именно "Законов" и "Государства". Доказывается, что, в отличие от классических "амурологических" работ Платона ("Пир", "Лисид", "Федр"), в политических диалогах делается акцент именно на союзе между мужчиной и женщиной. Освещается понимание древнегреческим мыслителем супружеских отношений как единственно верного проявления любви, а также его фундаментальную значимость не только в личном контексте, но и в государственном, общественном.

Ключевые слова: Платон, "Политика", "Законы", любовь, дружба, философия любви, человек, жизнь, общество, благо.

V. Turenko, Candidate of Philosophical Sciences, Research Assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PHILOSOPHICAL EXPLICATION OF LOVE AND FRIENDSHIP IN POLITICAL TREATISES OF PLATO

The article is carried out analysis of the specific and features of the point of view of Plato on love and friendship in the context of its political dialogues, and it is the "Laws" and "Republic". It is proved that, in contrast to the classical Plato's works on love ("Symposium", "Lysis", "Phaedrus"), in political dialogues emphasis is on the union between man and woman. It illuminates the understanding of the ancient Greek thinker marital relationship as the only true act of love, as well as its fundamental importance not only in the personal context, but also in the state and society. However, it turns out that Plato realizes that the human is often difficult to come to such an understanding of love. According to him, it needs to be cleansed of fanatical passion that provoked hormonal instincts, which are present in a person's maturity. To prepare it for the reproductive needs of species – is to get as much as possible, and the need for sex will no longer be the driving force, and certainly will not be the main motivation in life. Ancient philosopher also stresses that the basis of friendship should not be something that has a volatile nature, but something spiritual, eternal and insurmountable, namely, this or that virtue.

Keywords: Plato, "Republic", "Laws", love, friendship, philosophy of love, human, life, society, good.

2. Барт Р. Фрагменты мови закоханого / Р. Барт. – Л. : Незалежний культурологічний журнал "І", 2006. – 320 с.

3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М. : Логос, 2002. – 390 с.

4. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М. : Искусство, 1991. – 368 с.

5. Мальцева А. П. Феномен желаний: философско-антропологический анализ : автореф. дис.... д-ра филос. наук : 09.00.13 – религиоведение, философская антропология, философия культуры / А. П. Мальцева. – Нижний Новгород, 2006. – 40 с.

6. Ортега-и-Гассет Х. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : Искусство, 1991. – 588 с.

7. О'Каллаган П. Открытие дружбы / П. О'Каллаган // Дружба: ее формы, испытания и дары. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – С. 178–186.

8. Самохвалова В. И. Безобразное: от феноменологии явления к методологии его идентификации / В. И. Самохвалова // Эстетика: Вчера. Сегодня. Всегда. – 2010. – № 4. – С. 35–59.

9. Сингер И. Философия любви: промежуточный итог / И. Сингер, В. Кулагина Ярцева, Н. Кротовская // Философская антропология. – 2015. – № 2. – Т. 1. – С. 36–68.

10. Ford D. The Shape of Living: Spiritual Directions for Everyday Life / D. Ford. – Baker Book House, Grand Rapids, MI, 1997. – 201 p.

Надійшла до редколегії 12.01.17

НАУКА І ОСВІТА / EDUCATION AND SCIENCE

УДК 1 (091)

Т. Кононенко, д-р філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

КОНЦЕПЦІЯ "ПРОГРАМИ З ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ": ЗАДУМ – КОНЦЕПЦІЯ – КОНЦЕПЦІЙНА РОЗРОБКА

Стаття містить теоретичне викладення досвіду оновлення програм з історії філософії. З'ясовується логічний зв'язок між ланками наукового дослідження. Визначається фундаментальний і прикладний складники у досягненні освітньо-наукової мети: від аналітичного узагальнення попереднього досвіду (задум–гіпотеза) до появи нового інтелектуального знання – концепції, і врешті, до прикладної розробки, тобто втілення теоретичної концепції у концепційну розробку.

Ключові слова: історія філософії, концепція, концепційна розробка, програма з історії філософії, нова філософія, аксіоматика, лема, лексикографія, текстологія.

Безперечно і очевидно – історія філософії не потребує надмірних зусиль у визнанні власної вагомості. Як і всього того, що пов'язане з таким багатовимірним явищем, як пам'ять та її зміст. Історія філософії розгортається у пам'ять філософії, створює можливість існування філософії та забезпечує відтворення всього того, що чинні філософії додали до скрині філософської спадщини. Утім, яким чином відбувається упорядкування цієї спадщини і чи маємо ми бути впевненими в існуванні єдино правильних "умов збереження" філософської спадщини – питання, які не мають однозначної відповіді. Як і те, чим для історії філософії постає пам'ять кожної людини, яка спрямовувала власну увагу на спожиття історико-філософського набутку.

Особливо виразно ці проблеми виявляються на тлі середовища загально філософської освіти. Це зумовлено тим, що любительські спроби до філософування не підлягають щонайменшому дослідженню, залишаючись справою особою і прихованою.

Навчальний процес у галузі гуманітаристики зі спеціальності філософія є не довільний підбір заходів, а упорядкована послідовність дій, яка, урешті, увінчується набуттям випускником свідчення про повну філософську освіту – "диплomu". Отже, ми маємо досить розлоге впорядкування чинників, і складників, які можуть бути досліджені, а наслідки – первісно узагальнені. Зокрема, дослідницький інтерес безпосередньо мав бути спрямований на такий вагомий складник філософської освіти, як "історія філософії" та її місце в навчальному процесі.

Питання оновлення викладання історії філософії в Україні має вже тривалу історію і налічує понад два десятиріччя. Утім, усі попередні спроби наражалися на непроті обставини теоретичного характеру, пов'язані із системними особливостями побудови гегельянської моделі укладання історико-філософського матеріалу. До того ж і до сьогодні "матриця" історії філософії Г. В. Ф. Гегеля міцно визначає принципи викладання історії філософії в освітній галузі України. Маємо сумну обставину, яка могла б бути висловлена таким твердженням: "Іманентним шляхом гегелівський іманентизм не долається". Тобто в межах усталеного порядку вивчення історії філософії неможливо здійснити оновлення підстав історико-філософської освіти засобами, які й визначають цей порядок. Вимоги ж часу, які відгукуються станом розвитку історико-філософської інтелектуальної царини у провідних світових освітньо-наукових осередках, – цілком не на нашу користь, спонукали до дій дослідницького характеру, нехай часом і засобом проб і руху манівцями. Нарешті дослідницькі зусилля колективної творчості істориків філософії, які згуртувалися довкола освітньо-інтелектуального середовища філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка

і зокрема кафедри історії філософії увінчалися першою концепційною розробкою, яка має назву "РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. Нова філософія XVI-XVIII ст. Ч. I".

Утім, доречніше все ж наразі вести мову про теоретичну концепцію "Програми з історії філософії", оскільки її потенційні можливості мають спроможність оновити практично всі наявні і чинні програми з дисциплін історико-філософського циклу, а також інші програми з галузі гуманітарної освіти. Вагомою обставиною застосування такої програми є те, що її використання не передбачає карколомних змін в організації навчального процесу з філософії і порушення значної кількості системних зв'язків, які забезпечують виконання навчального плану факультету. Водночас ця програма здатна видозмінити як порядок подання матеріалу з історії філософії, так і підбивання підсумків засвоєння матеріалу у формі підсумкової атестації. Чи буде ця спроба оновлення історико-філософської царини в Україні успішною – покаже, безперечно, лише час і досвід застосування концепційно нової "Програми з історії філософії".

Упередити ж безпосереднє ознайомлення зі змістом "Програми" варто деякими заувагами як досвідного, так і теоретичного походження.

Завважимо, що наступність заголовкових термінів: "задум" – "концепція" – "концепційна розробка" не є довільною підбіркою, а виявляє сходинки еволюції дослідницьких зусиль, які, у проміжному підсумку, осязанно представлені у безпосередності навчального документу – "програми". Короткий виклад історії освітньо-наукових пошуків стане у нагоді задля з'ясування змісту задуму оновлення програмного забезпечення навчального процесу з історії філософії на філософському факультеті КНУ імені Тараса Шевченка. І цей наголос є істотним уточненням, оскільки ментальна парадигма філософської науково-освітньої спільноти є істотною умовою і чинником можливості здійснення будь-яких видозмін у освітній галузі.

Розпочати варто з того, що мимовільно забувається – програми з філософії, та з історії філософії зокрема, як і більшість програм з ідеологічної царини радянської системи, надходили і затверджувалися із "метрополії" державного управління. Відтак, мали нормативний характер для всіх закладів, на які було покладено повноваження викладання філософії на теренах всіх радянських республік і навіть поза межами країни "рад". Цією причиною зумовлювався і уніфікаційний характер програм, який, безперечно, був позбавлений як особистості авторської редакції, так і індивідуальності характеру навчального закладу із власним неповторним науково-педагогічним складом. Провідним у цій уніфікації водночас було не стільки змістове наповнення програм, скільки наявність уніфікованої "матриці" для укладання

тих чи інших варіативних підбірок змістів. Отже, хоч би скільки було вчинено спроб оновлення змістів викладання, зокрема історії філософії, непорушним у всіх спробах залишався спосіб і засоби такого укладання і впорядкування – правила створення програми з викладання філософських дисциплін. Інваріантною завжди залишалася "матриця" укладання і подання змістів з історії філософії, яку не пододала навіть спроба її переведення на українську мову викладання і дослідження.

Треба було пройти досить напружений дослідницький шлях, щоб збагнути дві принципові обставини. Перша визначила ланку зосередження можливості оновлення викладання історії філософії в межах навчального плану і організації освітнього процесу в університеті. Такою ланкою, суто досвідним і експериментальним шляхом, було визначено провідний складник системи навчального процесу і освітнього середовища, яким є "Програма" дисципліни чи предмета викладання. Можливість її видозміни, безперечно, визначив і стан розвитку сучасного законодавства України у галузі освіти і науки, коли культурне середовище навчального закладу було визначено і як середовище і джерело укладання програм, без жодних прив'язок до владного уніфікаційного чинника. І хоча така можливість ще має транзитне, проміжне становище, вектор її розвитку обнадійливий, бо спрямований на остаточне визнання необхідності повної авторської "редакції" викладання філософських курсів, дисциплін та предметів.

Друга принципова обставина визначилася шляхом досить тривалих досліджень і пошуків, сенс якої полягав у принциповій відмові від наявної структури навчальної "програми", незмінної з часів укладання і затвердження у "метрополії". Головне завдання полягало не лише в руйнуванні чинної "матриці" програми з філософії, а, водночас, й в укладанні такої структури "програми", яка б природно оновила і збагатила спроможностями належну ланку в неперервному навчальному процесі, забезпечуючи таким чином цілісність освітньої системи навчального закладу. Варто зазначити, що мети було досягнуто, оскільки запропонована концепційна розробка "Програми з історії філософії" є принципово новою "ємністю" для авторського укладання змістів, які становлять навчальний обсяг дисципліни чи курсу. Крім того, укладена програма виявила всі ознаки "конструктора-трансформера", який надає досі недосяжні можливості в конструюванні нових авторських змістів поза необхідності зміни самої структури. Власне, вдалося створити нову "матрицю" для укладання програм з філософії і історії філософії, зокрема, яка має відверто відкритий характер і властивості до розгортання.

Розпочиналося ж дослідження із започаткування своєї історико-філософської лабораторії. Зазначимо, що автор цього матеріалу і, власне, автор концепції оновленої "Програми з історії філософії" уже мав певний досвід подібних досліджень. Про необхідність застосування парадигмальних вимог до розвитку "нормальної науки" і врахування унікальності певної освітньо-наукової спільноти при визначенні джерела появи "нових знань" було оголошено ще в 2008 р. у статті: "Парадигмальні виміри історико-філософського дослідження. Трансформація принципів" [6] та низці інших матеріалів.

Першою ж новою спробою аналізу ситуації з викладанням історії філософії стало започаткування і проведення науково-методичних семінарів, перший з яких: "НАУКА ЧИ НАРАТИВ? Аксиоматика в історії філософії" [2], одразу зумовив гіпотезу головної проблеми – як позбутися наративного (оповідного) стилю викладання

історії філософії і забезпечити опертя на своєрідні "історико-філософські" аксіоми.

Автор цієї статті виголосив доповідь, у якій аргументував підстави необхідності такої постановки питання, оскільки його обговорення мало остаточного виобразити "задум" науково-освітніх трансформацій [2]. З доповідями в обговоренні проблеми науково-методичного семінару взяли участь знані організатори науки і освіти та, водночас, висококваліфіковані викладачі історії філософії проф. В. А. Бугров, доктор філософських наук С. В. Руденко [7], доцент Г. В. Бокал, більшість із учасників семінару. Велика група студентів та аспірантів здійснювала наукове стенографування події.

Наступним кроком у спробі аксіоматизації освітніх змістів з історії філософії було проведення II Науково-методичного семінару з історії філософії "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ (Ієрогліфічна семантика ключових термінів давньокитайської філософії)" [3], на якому були представлені головними доповідачами – доцентом кафедри історії філософії Г. В. Бокал та китаїстом, викладачем Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка С. С. Ісаєвим, розлогі доповіді із застосуванням стилістики лексикографічного викладу матеріалу. Саме цей науково-методичний семінар став потужним рушієм до переосмислення "матриці" викладання змістів з історії філософії, оскільки одразу постали питання: щодо засобів утримання нових змістів і, по-друге, засобів впровадження цих набутих змістів у навчальний процес. Головна перепона полягала в тому, що наявні програми не передбачали можливості "сприйняття" нового набутого матеріалу в тих формах, які наразі необхідні у дослідженнях: відтворення фонетики термінів, правопису, транслітерації, інших складових, які передбачають інтегративну міждисциплінарну основу.

Зазначена інтегративна основа сприяла тому, що природним чином були долучені до розшуків колективу кафедри історії філософії та всіх шанованих учасників семінару кафедри тривалі теоретичні і практичні напрацювання наукової спільноти з українського перекладознавства і текстології під керівництвом професора О. І. Хоми. Цей досвід, спільно з видатними напрацюваннями у галузі декартознавства, синергетично пришвидшив рух до створення концепційних засад програми з історії філософії. Водночас лексикографічні дослідження спонукали до дослідження питань сучасного укладання словників з історії філософії, що також виявилось "нетрадиційним" для ще чинної української освітньої "матриці", бо такого різномайття тематичних історико-філософських словників, які з'явилися у провідних дослідницьких закладах світу з історії філософії – вона просто не спроможна була ні породити, ні утримати.

Цим проблемам були присвячені IV і V Науково-методичні семінари кафедри історії філософії під загальною темою дослідження: "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ: Пропозиції щодо моделі укладання термінологічних змістів" [4]; [5].

Викладення еволюції пошуків "історико-філософських аксіом" спирається на розгляд потужної термінологічної сув'язі: "аксіома", "історико-філософська аксіоматика", "термін", "концепт", "лексична одиниця", "слово", "лексикон", "лексема", яка, урешті-решт, завершилася прийняттям за провідну точку диспозиції викладу історико-філософського матеріалу такого явища, як "лема". Саме обрання "леми" атомарною одиницею та початковою аксіомою у розбудові "Програми з історії філософії" і варто вважати миттю появи результату

тривалої інтелектуальної діяльності, який звично називають "концепція".

У підставах, які створили передумови для можливості появи "Концепції програми з історії філософії", безперечно, необхідно згадати про ґрунтовні доповіді і виступи у середовищі науково-методичного семінару кафедри історії філософії професора О. І. Хоми [4]; [5]; докторанта кафедри доцента Г. В. Ільїної [1]; кандидата філософських наук В. М. Терлецького [9].

Утім, процес інтелектуального узагальнення набутого досвіду визначив свій власний час – модус мислення, і лише через чотири місяці напружених розмислів і міркувань "Концепція програми з історії філософії" була викладена у вигляді доповіді на науково-методичному семінарі і попередньо обговорена. [3]. Ця обставина визначається простим, хоча й не завжди очевидним, взаємозв'язком між концепцією – фундаментальним розмисловим утворенням інтелектуальної царини, яка має індивідуальне представництво, і засобами і "субстратом" поширення змісту серед тих, хто має можливість сприйняти її засновки та складники, бути реципієнтом певного теоретичного концепту. З миті початку поширення концепції розпочинаються повноваження прикладного рівня дослідження (Applied research).

Власне, можливість розгорнути "втілення" концепції, "побачити її тіло" виявилася у спільному співавторському проекті автора концепції "програми з історії філософії" і "власника" значного досвіду з викладання і досліджень філософії Модерну, проблем української філософської текстології, укладача філософських словників професора О. І. Хоми. Цей задум завершився укладанням твору: "РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. Нова філософія XVI–XVIII ст. Ч. I". Що й набуло статусу "концепційної розробки". Тим, у чому маємо змогу "осязанно", "втілено" сприйняти наслідки творчої розмислової (інтелектуальної) роботи. Водночас і тим, що потрапляє на "суд" і "розсуд" споживачів. Критичний, нищівний чи доброзичливий – виявить час і досвід застосування.

Автори "Робочої програми..." висловлюють щире вдячність всій академічній спільноті незалежно від інституційної належності, усім учасникам творчого процесу появи нового твору, оскільки зусилля кожного сприяли поступовому сходженню до досягнення мети. Висловлюємо щире вдячність нашим колегам з інших структурних підрозділів факультету – кафедрі логіки під керівництвом професора І. В. Хоменко, зокрема тим, які надали можливість оприлюднювати проміжні напрацю-

вання і виправляти вади у наслідку високо етичного наукового обговорення і дискусії.

Особлива вдячність старшому лаборанту кафедри кандидату історичних наук Я. І. Купчик, редактору "Робочої програми...", яка сприйняла мету укладання програми і надала надзвичайну допомогу в найбільш доцільному структуруванні складників роботи.

Список використаних джерел / References

1. Ільїна, Г. Словник як форма укладання філософської лексики [Електронний ресурс] / Г. Ільїна // Матеріали IV Науково-методичного семінару з історії філософії "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ: Пропозиції щодо моделі укладання термінологічних змістів". 20 травня 2016 р. – Режим доступу: <http://hphd.kiev.ua/index.php/2-uncategorised/61-iv-naukovo-metodychnyy-seminar-z-istorii-filosofii-ukrayinska-leksykohtafiya-klyuchovykh-filosofskiyh-terminiv-propozytzii-shchodo-modeli-ukladannia-terminolohichnykh-zmistiv>.
2. Кафедра історії філософії. I Науково-методичний семінар з історії філософії "НАУКА ЧИ НАРАТИВ? Аксиоматика в історії філософії" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hphd.kiev.ua/index.php/auka/8-pershuy-naukovo-metod>. Останнє оновлення 12 січня 2017 р.
3. Кафедра історії філософії. II Науково-методичний семінар з історії філософії "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ (Ієрогліфічна семантика ключових термінів давньокитайської філософії)" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hphd.kiev.ua/index.php/auka/11-druhiy>. Останнє оновлення 12 січня 2017 р.
4. Кафедра історії філософії. IV Науково-методичний семінар з історії філософії "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ: Пропозиції щодо моделі укладання термінологічних змістів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hphd.kiev.ua/index.php/auka/62-iv-naukovo-metodychnyy-seminar-z-istoriyi-filosofiyi-ukrayinska-leksykohtafiya-klyuchovykh-filosofskiyh-terminiv-propozytzii-shchodo-modeli-ukladannia-terminolohichnykh-zmistiv>. Останнє оновлення 12 січня 2017 р.
5. Кафедра історії філософії. 2016d. V Науково-методичний семінар з історії філософії "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ: Пропозиції щодо моделі укладання термінологічних змістів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hphd.kiev.ua/index.php/auka/48-v-naukovo-metodychnyy-seminar>. Останнє оновлення 12 січня 2017 р.
6. Кононенко Т. Парадигмальні виміри історико-філософського дослідження. Трансформація принципів / Т. Кононенко // Українознавство. – 2008. – № 1. – С. 172–176.
7. Кононенко Т. Наука чи наратив? Аксиоматика в історії філософії [Електронний ресурс] / Т. Кононенко // Матеріали I Науково-методичного семінару з історії філософії "НАУКА ЧИ НАРАТИВ? Аксиоматика в історії філософії". 17 лютого 2016 р. – Режим доступу: <http://hphd.kiev.ua/index.php/auka/8-pershuy-naukovo-metod>.
8. Руденко С. Сучасні методологічні концепції дослідження історії української філософії: монографія / С. Руденко. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2012. – 279 с.
9. Терлецький В. Німецький досвід опрацювання філософської лексики [Електронний ресурс] / В. Терлецький // Матеріали IV Науково-методичного семінару з історії філософії "УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКОГРАФІЯ КЛЮЧОВИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ: Пропозиції щодо моделі укладання термінологічних змістів". 20 травня 2016 р. – Режим доступу: <http://hphd.kiev.ua/index.php/2-uncategorised/63-nimetskiy-dosvid-opratsyuvannia-filosofskoi-leksykohtafii>.

Надійшла до редколегії 12.01.17

Т. Кононенко, д-р филос. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОНЦЕПЦИЯ "ПРОГРАММЫ ПО ИСТОРИИ ФИЛОСОФИИ": ЗАМЫСЛ – КОНЦЕПЦИЯ – КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ РАЗРАБОТКА

Статья содержит теоретическое изложение опыта усовершенствования программ по истории философии. Устанавливается логическая связь между звеньями научного исследования. Определяются фундаментальная и прикладная составляющая на пути достижения научно-образовательной цели: начиная от аналитического обобщения предыдущего опыта (замысел–гипотеза) и до возникновения нового интеллектуального знания – концепции, и в завершение, прикладной разработки, или воплощении теоретической концепции в концептуальную разработку.

Ключевые слова: история философии, концепция, концептуальная разработка, программа по истории философии, новая философия, аксиоматика, лемма, лексикография, текстология.

T. Kononenko, Doctor of Science (Philosophy), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CONCEPTION OF THE "PROGRAMME OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY": IDEA – CONCEPTION – CONCEPTUAL MODEL

This article is devoted to problems of teaching the history of philosophy. It turns out the logical links between scientific research. Determined fundamental and applied components in achieving educational and scientific objectives, from an analytical synthesis of previous experience (plan-hypothesis) to a new intellectual knowledge – concept, and finally applied to the development or implementation of theoretical concepts in conceptual model.

Keywords: the history of philosophy, concept, conceptual model, program on the history of philosophy, a new philosophy, axiomatics, Lemma, lexicography, textual criticism.

НАШІ АВТОРИ / AUTHORS

Добронравова Ірина Серафимівна, доктор філософських наук, професор,
завідувачка кафедри філософії та методології науки філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: dps@univ.kiev.ua

Зборовська Ксенія Борисівна, аспірантка
кафедри історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: ok777angels@ukr.net

Ільїна Галина Володимирівна, кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: galyna.ilyina@gmail.com

Кірюхін Денис Ігорович, кандидат філософських наук, науковий співробітник
відділу соціальної філософії Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України
E-mail: if-ukr@i.kiev.ua

Кононенко Тараса Петрович, доктор філософських наук, доцент,
завідувач кафедри історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: tars_ua@ukr.net, Kononenko_Taras@univ.net.ua

Павко Анатолій Іванович, доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри суспільних та політичних наук Національної академії управління,
лауреат премії імені М. С. Грушевського НАН України

Соболевський Ярослав Андрійович, кандидат філософських наук,
асистент кафедри історії філософії філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: yasobolevsky@gmail.com, yasobolevsky@univ.net.ua

Соболь Тетяна Володимирівна, кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник
філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: tanyasobol@bigmir.net

Туренко Віталій Едуардович, кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник
філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
E-mail: amo-ergo_sum@ukr.net

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ФІЛОСОФІЯ

Випуск 1(1)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 4,2. Наклад 300. Зам. № 217-8081.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл1.
Підписано до друку 14.03.17

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
<http://vpc.univ.kiev.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02